

Fig. 1. Ikke realiseret forslag til kalkmalet udsmykning af Ribe domkirkes østparti ved Georg Christian Hilker. Formentlig fra 1860'erne (s. 3526). Farvelagt tegning i Kunstakademiets Bibliotek. – *Nicht realisierter Entwurf einer gemalten Ausschmückung im Dom zu Ribe von Georg Christian Hilker. Um 1860-70.*

TILFØJELSER OG RETTELSE

Foruden egentlige korrektioner bringer afsnittet først og fremmest tilføjelser vedr. bygning, inventar og gravminder, når der efter redaktionens afslutning er fremkommet væsentlige nye oplysninger om dateringer, ophavsmænd etc., og når formodet forsvundne inventargenstande eller gravminder siden er kommet for dagens lys. Derimod bringes ingen oplysninger vedr. restaureringer, nybygninger og nyanskaffelser m.m., der måtte være foretaget efter redaktionens afslutning. Sådanne må søges i Nationalmuseets arkiver.

Ribe domkirke. Bd. 1, s. 55, h. sp., lin. 1 f. n.: med forfatterens tilføjelser, læs: med F. Uldalls tilføjelser.

S. 65, v. sp., lin. 11 f. o., døde 1177, læs: døde 1182/83.

S. 82, note 22, 2.rk., læs: 1.rk.

S. 88, h. sp., lin. 3 f. o. tilføjes: Af et brev 1519 fremgår, at Englenes alter også var vikarernes alter.¹

S. 95, h. sp., lin. 18 f. n., Kristian af Vardesysel, læs: Kristian af Hardsyssel.

S. 250, note 25 tilføjes: Indskriftens parallel i Silos og dennes betydning for læsningen er først påvist af Erik Fischer: Note on a possible Relation between Silos and the Cathedral of

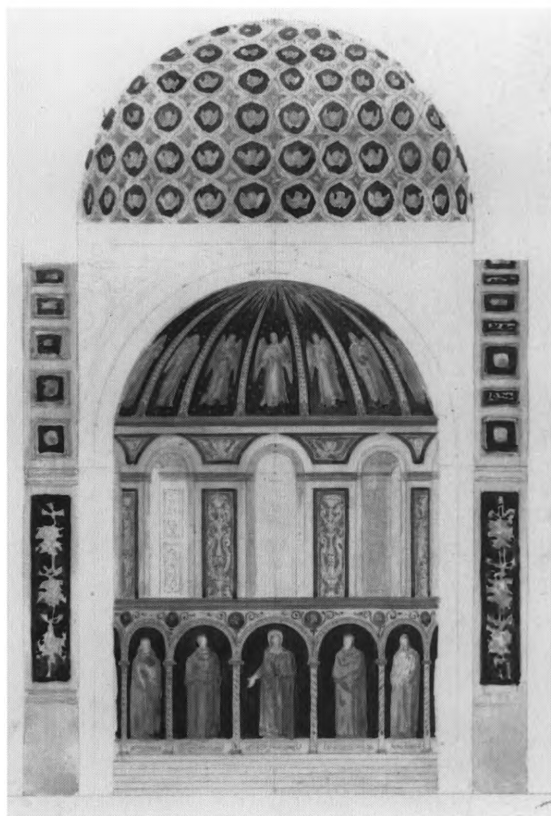

Fig. 2. Ikke realiseret forslag til kalkmalet udsmykning af Ribe domkirkes apsis og korsskæringskuppel ved Georg Christian Hilker. Formentlig fra 1860'erne (s. 3526). Farvelagt tegning i Kunstakademiets Bibliotek.

–*Nicht realisierter Entwurf einer Ausschmückung im Dom*

zu Ribe von Georg Christian Hilker. Um 1860-70.

Ribe in the XIIth Century. I *Classica et Mediaevalia IX*, 1947, s. 216f.

S. 301, fig. 198, billedtekst, Hugo Matthiesen fot. 1946, læs: Foto 1919, KglBibl. Stenders samling.

S. 315, h. sp., lin. 8 f. o., lensmand, læs: amtmand.

S. 341, h. sp. lin. 7 f. o., A. Adler, læs: Peter Chr. Adler.

S. 365, h. sp., lin. 13 f. n., C. Meyn, læs: P. Meyn.

S. 366, h. sp., lin. 7 f. o., Gundtzmann, læs: Gnudtzmann.

S. 388, v. sp., lin. 20 f. n. tilføjes: Om et ikke udført projekt til kalkmalet udsmykning af kirkens østende vidner fem farvelagte tegninger af Georg Christian Hilker, forment-

lig fra 1860'erne.² Det fuldstændigste forslag (fig. 1) viser hvælvsfærrerne himmelblå med stående engle i apsis-hvælvet og et netværk af englemedaljoner i korsskæringskuppen, alt smykket af spinkelt bladværk og indfattet af mørkebrun kantning. Væggene herunder er angivet lysebrune og grå, i apsidens blændarkader er antydet stående figurer på mørkebrun bund (Kristus mellem apostle?), og korsarmsbaldakinerne opfyldes af grønt, malet draperi under et mørkebrunt hvælv. Lignende udkast alene til apsidens og kuplens udsmykning (fig. 2) er mere gennemarbejdede i detaljerne med farver på blændarkadernes figurer og en antydet, dækkende udsmykning med antikiserende vaseornamenter og bladværk på væggene. Her fremtræder apsis-kuppen ribbedelt med 5-7 stående engle, dels med et tilsvarende antal mindre englemedaljoner på baggrund af et tæt, grønt bladværk.³

S. 393, fig. 258, billedtekst, synd og nåde, læs: Jesus på korset mellem fremstillinger af Isaks ofring og Kobberslangen i ørkenen.

S. 412, h. sp., lin. 9 f. n., til et »Synd-og-Nåde«-maleri, læs: med typologiske fremstillinger af Isaks ofring og Kobberslangen i ørkenen.

S. 414, h. sp., lin. 14 f. n., Andreas Harkrouch, læs: Anders Harkruch.

S. 415, v. sp., lin. 1 f. o., Harkrouch, læs: Harkruch.

S. 429, v. sp., lin. 1 f. o., ang. døbefonten: Undersøgelserne til en omfattende udgivelse af midtaldernes bronzedøbefonte har påvist, at domkirkens font må være udført i et lybsk værksted engang i 1300'ernes sidste tredjedel. Dette fremgår bl.a. af våbenet i felt nr. 8, der må opfattes som Lybæks våben (skønt noget uortodokst), og som ledsages af støbemærker, der ikke kendes i øvrigt.⁴

S. 462, v. sp., lin. 1 f. n., Tønne Blochs bispetid (1775-84), læs: Tønne Blochs bispetid (1775-88).

S. 486, h. sp., lin. 7 f. o. og følgende sider tilføjes ang. bispemalerier nr. 2-9: De er tilskrevet »Jacob Maler i Ribe«, formentlig Jacob van Meulengracht.⁵

S. 492, h. sp., lin. 15 f. o., 1696-1700, læs: 1696-1701.

S. 493, h. sp., lin. 8 f. n., Tønne Bloch, 1775-86, læs: Tønne Bloch, 1775-88.

S. 494, h. sp. lin. 23 f. o., malet 1921, læs: malet o. 1930.⁶

S. 496, v. sp., lin. 11 f. n., Peter Johannes Hjort Ussing, læs: Stephan Peter Johannes Hjort Ussing.

S. 512, højre spalte, tilføjelse vedr. klokke: En yderligere klokke (fig. 3), fra 1300'rne, tv. 98 cm, har lister ved overgangen mellem legeme og slagring og to omløbende dobbeltlister om halsen. En tovsnoning på hankene omfatter kun deres ene side (Uldall: Kirkeklokker, s.53). Klokken har nyere slyngbom af egetræ og hænger øverst i Mariatårnet (et stokværk over nr. 4).

S. 518, v. sp., lin. 21 f. o., Otte Struff, læs: Otto Strufe.

S. 522, h. sp., lin. 3 f. o., †1177, læs: †1182/83.

S. 524, v. sp., lin. 12 f. o., Ivar Munk, †1538, læs: Ivar Munk, †1539.

S. 528, h. sp., lin. 26 f. o. tilføjes vedr. Kristoffer I.s gravsten og stenkiste: Ved en arkæologisk gulfundersøgelse efter ciboriaalterets fjernelse 1986 er gravsten og kiste optaget og anbragt i nordre korsarm. En herved muliggjort ny undersøgelse vil blive publiceret af Per Kristian Madsen i værket Danske Kongegrave.⁷

S. 537, h. sp., lin. 16 f. o. tilføjes: 11) Ved udgravning 1971 i det store tårns S. Lucii kapel fremkom omtrent midt i gulvet et delvist urørt skelet i formuldet trækiste, der af udgraveren formodedes at kunne være stifteren af S. Lucii alter »under det store tårn«, biskop Kristiern Hemmingsen (†1454).⁸

S. 538, v. sp., lin. 7 f. n., †1533, læs: †1539.

S. 543, h. sp., lin. 10 f. n. og følgende sider, rettelse vedr. det såkaldte Ribeværksted: Benævnelsen er misvisende, da dets arbejder nu kan tilskrives Jacob Jacobsen, billedhugger i Haderslev.⁹

S. 544, v. sp., lin. 2 f. n., hustru, †1565, læs: hustru, †1554. — V. sp., lin. 5 f. n., Erik Emune,

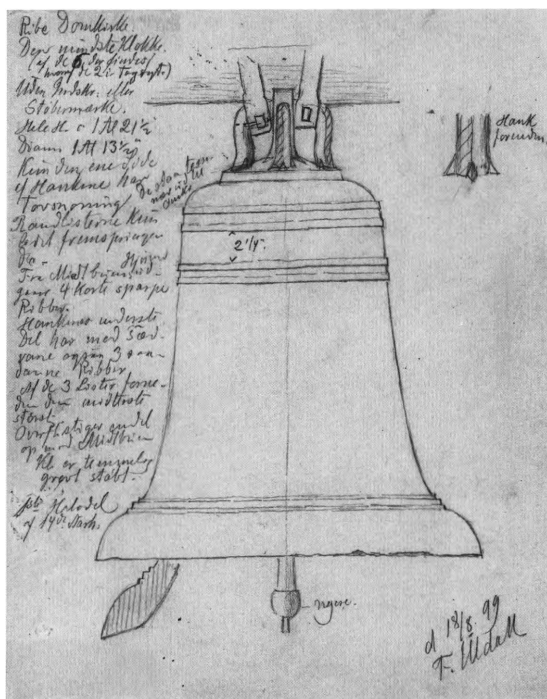

Fig. 3. Klokke, 1300'rne, i Ribe domkirkes Mariatårn (s. 3527). Opmåling ved F. Uldall 1899. — *Glocke, 14. Jahrhundert. Im Marienurm des Domes zu Ribe.*

†1139, læs: Erik Emune, †1137. — H. sp., lin.

6 f. n., C. Tønnesen, †1681, læs: C. Tønnesen, †1667. — H. sp. lin. 16 f. n., 1601. læs: 1641. —

H. sp., lin. 17 f. n., hustru, †1601, læs: hustru, †1639. — H. sp., lin. 23 f. n., hustru, †1633, læs: hustru, †1615.

S. 545, v. sp., lin. 7 f. o., Mathurin du Pont, †1581, læs: Mathurin du Pont, †1681. — V. sp., lin. 19 f. n., Kongemalerierne, o. 1550-75, og de tilhørende skrifttavler, 1576, læs: Kongemalerierne, 1576, og de tilhørende skrifttavler. — V. sp., lin.

16 f. n., Erik Emune (†1139), læs: Erik Emune (†1137).

S. 546, fig. 371, billedtekst, jfr. rettelse til s. 545, v. sp., lin. 19 f. n.

S. 547, v. sp., lin. 27 f. o., additis Epita, læs: additis Epitaphiis, F(ieri) F(ecit).¹⁰ — Fig. 372, billedtekst: jfr. rettelse til s. 545, v. sp., lin. 19 f. n.

S. 548, v. sp., lin. 13 f. n., forherligede J. Svaning, dette steds dekan, i året 1576 den 16. marts disse billeder med tilføjede epitafier, læs: lod J. Svaning, dette steds dekan, i året 1576

den 16. marts disse malerier og tilhørende epitafier (gravskrifter) udføre.

S. 554, h. sp., lin. 10 f. o., rettelse og tilføjelse vedr. Mogens Graves og Gunder Lambertsdatters epitafium: Dateringen o. 1610 rettes til o. 1635; maleriet er tilskrevet »Jacob maler i Ribe«, formentlig Jacob van Meulengracht.⁵

S. 556, v. sp., lin. 2 f. o., sin (3.) hustrus grav, læs: sin (1.) hustrus grav. – H. sp., lin. 4 f. o. tilføjes vedr. *portrætmalerierne af Ægidius Lauridsen og (vistnok) en søn: Malerierne er tilskrevet Lauritz Andersen Riber.¹¹ – Samme sp., lin. 3 f. n.: utvivlsomt et »emblem«, læs: et talende våben.

S. 558, v. sp., lin. 5 f. n., og følgende sider tilføjes vedr. epitafierne nr. 10, 11 og 12: Portrætmalerierne er tilskrevet »Jacob Maler i Ribe«, formentlig Jacob van Meulengracht.⁵

S. 560, v. sp., lin. 23 f. o. og følgende sider, rettelse og tilføjelse vedr. epitafierne nr. 11, 13, 14, 15, 16: Deres tilskrivning til et såkaldt Ribeværksted (jfr. s. 543) er misvisende, idet de nu kan tilskrives Jacob Jacobsen billedhugger i Haderslev.⁹

S. 570, h. sp., lin. 10 f. o. tilføjes henvisning til fig. 401.

S. 572, h. sp., lin. 1 f. o.: henvisning til fig. 401 udgår.

S. 573, v. sp., lin. 15 f. o., rettelse: notetal 35 skal være 33. – Fig. 401, viser ikke som anført epitafium nr. 19 men derimod nr. 18 over råd- og handelsmand Jens Lauridsen Baggesen.

S. 574, v. sp., lin. 3 f. n., rettelse vedr. Maria Svanningsdatters epitafium 1578: Tavlen (fig. 4), der blev stjålet fra kirken 1981, er vendt tilbage 1985 (med post fra Köln), og er nu genopsat, hvor den hang 1981.

S. 578, h. sp., lin. 6 f. n. tilføjes vedr. maleri af apokalypsen: Det er tilskrevet »Jacob maler i Ribe«, formentlig Jacob van Meulengracht, og må sikkert dateres o. 1623.⁵

S. 585, h. sp., lin. 11 f. n. og følgende sider, rettelse vedr. det formodede stenhuggerværksted i Ribe (Ribeværkstedet): Benævnelsen er misvisende, da arbejderne nu kan tilskrives Jacob Jacobsen billedhugger i Haderslev.⁹

S. 594, v. sp., lin. 16 f. n.: 1602, læs: 1591.

S. 604, fig. 431 og 432: de to billeder er blevet ombyttet.

S. 605, v. sp., lin. 18 f. n., Fig. 431, læs: Fig. 432.

S. 608, v. sp., lin. 12 f. o., indføjes henvisning til fig. 431.

S. 611, v. sp., lin. 4 f. o., Elisabet Pedersdat(ter Hegelund), læs: Elisabet Pedersdat(ter).¹²

S. 613, h. sp., lin. 8 f. o. og følgende sider, rettelse og tilføjelse vedr. gravsten nr. 57, 62, 63, 65, 66, 68, 69, 74: Deres tilskrivning til et såkaldt Ribeværksted (jfr. s. 585f.) er misvisende, idet de nu kan tilskrives Jacob Jacobsen billedhugger i Haderslev.⁹

S. 620, h. sp., lin. 1 f. o., Mette Rasmusdatter Terpager, læs: Maren Rasmusdatter Terpager.

S. 625, v. sp., lin. 6 f. n., indføjes henvisning til fig. 461.

S. 629, v. sp., lin. 8 f. o., (Fig. 475): Jfr. rettelse til s. 641

S. 630, v. sp., lin. 28 f. o., (Fig. 476): Jfr. rettelse til s. 641.

S. 641, fig. 475 og 476: de to fotos (dog ikke de tilhørende billedteksterne) er blevet ombyttet.

S. 654, v. sp., lin. 10 f. n., Catharine Nielsdatter Endorph, †1705, Matthias Worms, læs: Cathrine Nielsdatter Endorph, †1705, Carsten Mathisen Worms.

S. 660, v. sp., lin. 2 f. o., Karsten Worm, læs: Carsten Mathisen Worm.

S. 663, v. sp., 3. afsn., lin. 4. Efter 1781. Cathrine Ste(beck) Brorson, læs: O. 1741. Cathrine Sten(beck) Brorson (biskop Hans Adolf Brorsons 1. hustru).

S. 664, v. sp., lin. 7 f. o., Sverige, læs: Schwaben (Svevia).

S. 665, v. sp., lin. 22 f. n., efter Ole-Christian Engelstoft tilføjes: (Oluf Christensen Engelstoft).

- H. sp., lin. 10 f. o. tilføjes: 17) 1764, Hans Adolph Brorson. Indskriften, må i væsentlig grad ligge til grund for et anonymt mindedigt, der i dødsåret blev publiceret af Vejle-præsten Hans Henrich Neuchs.¹³

S. 668, note 10, lin. 6, hans hustru, læs: hans 1. hustru.

Fig. 4. Ribe domkirke. Epitafium af messing, 1578, opsat over Maria Svanningsdatter af hendes mand, historikeren Anders Sørensen Vedel. Stjålet 1981, tilbageleveret 1985 (s. 3528). Henrik Wichmann fot. 1995. – Dom zu Ribe. Epitaph aus Messing für Maria Svanningsdatter, 1578 von ihrem Ehemann, dem Historiker Anders Sørensen Vedel aufgesetzt. Gestohlen 1981, zurückgeliefert 1985.

Ribe S. Katrine kirke. Bd. 2, s. 740, h. sp., lin. 3 f. o., tilføjelse vedr. altertavlens bemalinger: En opmaling foretoges 1701 af Andreas Pedersen Harkruch.¹⁴

S. 766, h. sp., lin. 24 f. o., tilføjelse vedr. maleri 1694: Ved en restaurering 1989 er konstateret signatur for maleren Hans Christian Willich (1653-1722): »HC.Willerich pingsit 1694« (HC. Willerich malede 1694).¹⁵

S. 772, v. sp. lin. 16 f. n., tilføjelse vedr. klokke nr. 2: Den er tilskrevet støberen Peter Hansen i Flensborg (Uldall, s. 124).

S. 777, h. sp., lin. 6 f. o. og følgende sider, rettelse vedr. det såkaldte Ribeværksted: Betegnelsen er misvisende, idet dets værker nu kan tilskrives Jacob Jacobsen billedhugger i Haderslev.⁹ Det drejer sig om epitafium nr. 2 og gravsten nr. 19-21.

S. 782, v. sp., lin. 6 f. o. tilføjes ang. epitafium nr. 3: Maleriet af Knud Hauch og Sophie Brun, der vides udført i Rendsborg, må tilskrives den her virkende maler Hinrich Conrad Bauditz.¹⁶

S. 786, h. sp., lin. 14. f. o. tilføjes vedr. (†)epitafium nr. 4: de bevarede portrætmedaljoner er tilskrevet Lauritz Andersen Riber.¹¹

S. 787, h. sp., lin. 3 f. o., 18. maj 1616, læs: 18. maj 1606.

S. 793, v. sp., lin. 6 f. o., Olvf Christian Engelstoft, født 1658, †□, læs: Olvf Christian Engelstoft, født 1638, †□ (iflg- †kistepladen født 1636, jfr. s. 665).

S. 795, v. sp., lin. 2 f. n. og følgende, rettelse: Våbenerne er begge Mads Lassen Limes, idet stjernerosetten er hans slægtsvåben.¹⁷

S. 796, v. sp., lin. 12 f. n. og følgende sider, rettelse og tilføjelse vedr. gravsten nr. 19-21: Deres tilskrivning til det såkaldte Ribeværksted (jfr. s. 777f.) er misvisende, idet de nu kan tilskrives Jacob Jacobsen billedhugger i Haderslev.⁸

S. 801, v. sp., lin. 19 f. n., Maren Iepsdatter Joersom, læs: Maren Iepsdatter Foersom.

S. 802, v. sp., lin. 2 f. o., kommentar til Terpagers læsning af Karin Pedersdatters dødsår 1606: Han har formentlig læst forkert, da hun nævnes både 1612 og 1619 i forbindelse med arveafkald efter hende.¹⁸ —V. sp., lin. 14 f. n., rettelse: henvisning til kisteplade nr. 6 rettes

Fig. 5. Formodet piscina, romansk, af granit. Fremkommet 1990 i Ribe å (s. 3531). EN fot. 2003. — *Vermutete Piscina aus Granit. 1990 im Fluss Ribe Å gefunden.*

til nr. 4, idet den afdøde ikke var Johan Andersen guldsmeds 1. hustru, men derimod hans 2. hustru, Anne Cathrine Iversdatter Wandel (jfr. ndf. rettelser til s. 805).

S. 805, v. sp., lin. 7 f. o., 36 år, læs: 36 (38?) år. — V. sp., lin. 19 f. o. tilføjes vedr. kisteplade nr. 4 over barnet Anders Johansen: Pladen må formodes udført af faderen Johan Andersen guldsmed. —V. sp., lin. 33, rettelse og tilføjelse vedr. kisteplade nr. 6: Dateringen 1701 rettes til 1676, idet Maren Christensdatter (Mulvad) var Johan Andersen Guldsmeds 1. hustru og døde 1676. Dødsåret 1701 gælder hans 2. hustru Anne Cathrine Iversdatter Wandel (jfr. ovf., rettelse til s. 802). Pladen kan som nr. 4 formodes udført af Johan Andersen guldsmed.

S. 806, v. sp., lin 15 f. o., tilføjelse og rettelse vedr. kisteplade nr. 16: Afdøde, der på pladen anføres som Apelone Hans Daater Sevel, hed faktisk Andersdatter (efter faderen Anders Jensen Sevel). Denne fejl i indskriften taler vel imod antagelsen, at kistepladen skulle være udført af den efterlevende ægtemand, guldsmed Jochum Böttcker.¹⁹

Kirkegårde i Ribe. Bd. 2, s. 815, v. sp., lin. 16 f. o., begravet 10. dec. 1911, læs: begravet 10. dec. 1811.

†**S. Klemens kirke.** Bd. 2, s. 831, fig. 4, billedtekst, 1:20.000, læs: 1:2000.

†**Franciskanerkirken S. Laurentius.** Bd. 2, S. 846f., tilføjelse: Kirken og dens gravplads er for en væsentlig del udgravet 1993. Se foreløbige fremlæggelser ved Connie Jantzen, Jacob

Kieffer-Olsen og Per Kristian Madsen: De små brødres hus i Ribe, i Mark og Montre 1994, s. 26-36, og Jacob Kieffer-Olsen: Ribe Gråbrødrekløster, i hikuin nr. 23, 1996, s. 107-116.

S. 846, h. sp., lin. 26 f. o., Kristinas, læs: Christines.

S. 851, v. sp., lin. 5 f. n., Lange Laurids, læs Laurids Lange. – H. sp., lin. 12 f. n., Christina, læs: Christine.

Ikke lokaliserede kirkelige genstande i Ribe.

Bd. 2, s. 862, h. sp., lin. 24 f. o. tilføjes vedr. oblatæske o. 1300: Den har meget nære sidestykker i Horsens Museum og fra Hjerpsted kirke, nu i Flensborg bymuseum (DK. SJyll. s. 1393 med fig. 6). – H. sp., lin. 14. f. o. tilføjes: En formodet *piscina* (fig. 5) romansk, af rødlig granit, er 1990 fundet i Ribe å, Frislusen. Stenen er kvadratisk, 38×38 cm, 22 cm høj, med hjørnehoveder og i den plane overside en cirkulær fordybning, tv. 22 cm, 5 cm dyb. Fordybningen har afløb i den ene side, markeret ved en svær U-formet rundstav, hvorunder afløbet er dybt underskåret. Stenens modstående side prydes af et reliefhugget dyr, åbenbart et svin, de to andre har hver en opstående dobbeltvolut; i den ene side vender volutterne imod hinanden, i den anden fra hinanden.²⁰ Under hjørnehovederne faser stenen noget uregelmæssigt af og kan således have stået på en søjle eller pille. En vanskelighed, ved at opfatte stenen som *piscina* er, at det tydeligvis oprindelige afløb ikke kan have haft forbindelse til nogen mur, men må have ledt vandet til (et afløb i?) gulvet. Samme afløb udelukker selvsagt ganske, at der kan have været tale om noget vievandskar. I Den antikvariske Samling i Ribe (inv. nr. 949×1).

Varde, S. Jakobi kirke. Bd. 2, s. 875, v. sp., lin. 1 f. o., (s. 875), læs: (fig. 6).

S. 890, h. sp., lin. 23 f. o., samme forening, læs: i forening.

S. 896, fig. 20, billedtekst og h. sp., lin. 7 f. o., rettelse vedr. altermaleri i tavlens nordre sidefelt: Det fremstiller ikke Jesusbarnet, der bades, men formentlig S. Katharina af Sienas mystiske formæling med Jesus. Maleren Hans Poulsen har øjensynligt benyttet et katolsk stik, hvis motiv han ikke kendte.

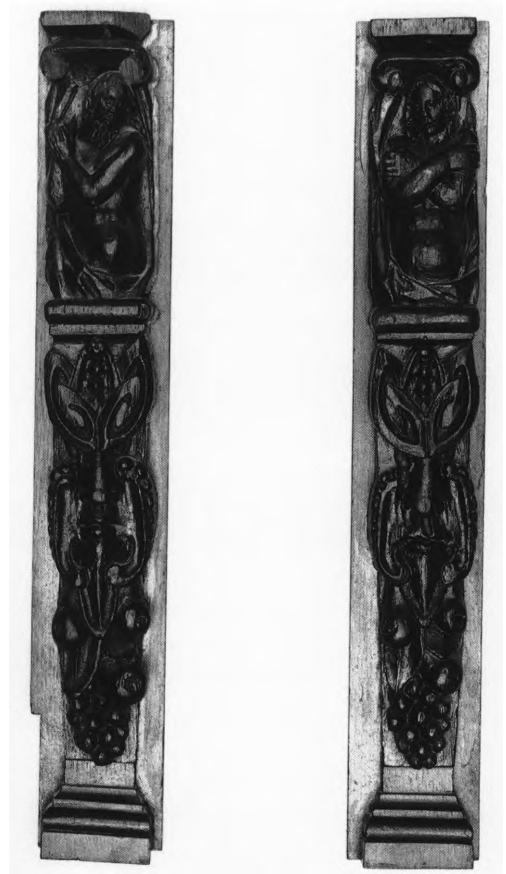

Fig. 6. To *hermer fra (†)fontehimmel, udført 1686 af Søren Jensen, Horsens, til Varde S. Jakobi kirke (s. 3531). I privateje med fire tilsvarende. John Lee fot. 2003,- *Zwei *Hermen von einem (†) Taufdeckel, 1686 von Søren Jensen, Horsens für die Jacobikirche in Varde ausgeführt.*

S. 899, v. sp., lin. 12 f. o., Poul Hansens, læs: Hans Poulsens.

S. 900, v. sp., lin. 7 f. o., smedet, læs: udført.

S. 902, h. sp., lin. 8 f. o. tilføjes vedr. døbefont: Den slutter sig ved sin form og udsmykning til lüneburgsk tradition, hvorfor støberen, Niels Klokkestøber, må antages at have lært sit håndværk i Lüneburg.⁴

S. 903, h. sp., lin. 2 f. n., tv. 158 cm, læs: tv. 58 cm.

S. 904, v. sp., lin. 7 f. n., rettelse og tilføjelse: Af †fontehimlen fra 1686 er i privateje bevaret seks joniske hermer (fig. 6), der er udskåret i egetræ, nu 40 cm høje. Hermerne, der er vekselvis mandlige og kvindelige, udgør nøgne hoftefigurer, mens skafterne prydes af brusk-

maske over en frugtklase. Kvinderne har armene krydsede over brystet, mændene bærer fuldskæg og løfter de samlede hænder op foran højre skulder. Det nederste af skafterne er o. 1900 afsavet og erstattet med en nyere fodprofil, ligesom hermerne bagtil er fæstnet til smalle panelstykker. Det afrensede træ står med en mørk lakering fra samme tid.

Hermerne, af hvilke der formentlig i alt har været otte, viser, at himlen har været rigt udformet med en åben overbygning, båret af hermerne, således som det eksempelvis ses på en fontehimmel fra 1619 i Tønder kirke.²¹ Himlens mester, Søren Jensen, Horsens, blev ifølge regnskabet kørt til og fra Horsens.²² Himlen må være bortsolgt fra kirken engang sidst i 1800'rne, hvorved i det mindste hermerne havnede i Tøger Teilmanns samling på Gjellerupholm.²³

S. 915, v. sp., lin. 9 f. n. tilføjes: Et sæt *†herkabsstole* for ejerne af Varde ladegård må være opsat af Maren Juel o. 1615, da de bar hendes fædrene og mødrene våbener (Juel og Munk);²⁴ Arbejdet skyldtes formentlig snedker Lars Jensen.²⁵ I forbindelse med en stolestadestrid 1652 omtales østligt i nordre rad en stolestand, hvis dør havde Juelvåben med hjelmtegn over Maren Juels initialer »MI« og et Munkvåben over »MIM« for Maren Juels mødrene. Nogenlunde overfor i syd nævnes ligeledes tvende »lukte« stolestande (dvs. med låger), den forreste med hendes våbener. Videre fremgår, at stolen i syd havde plads umiddelbart vest for Lundes herskabsstol, ²⁶ dvs. hvor *†lukket stol* nr. 3 indrettedes 1747 (jfr. samme side og s. 892, fig. 17, nr. 3 samt ndf. rettelse til s. 922).

S. 922, h. sp., lin. 24 f. o. tilføjes: To *†tavler* fra o. 1615 med påmalede fædrene og mødrene våbener for Maren Juel på Varde ladegård hang 1652 i kirken; våbenerne svarede til dem på hendes *†herkabsstole* (jfr. ovf., rettelse til s. 915).

S. 923, fig. 43, billedtekst, og s. 924, h. sp., lin. 5. f. o., rettelse vedr. lysekronen nr. 2: Den er formentlig udført o. 1600-25 til givernes hjem, idet det graverede »1642« snarest angiver året for kronens overdragelse til kirken.

S. 925, v. sp., lin. 13 f. n., kunstsmed Ejbye, læs: kunstsmed Knud Eibye.

S. 930, h. sp., lin. 3 f. n.: det såkaldte Ribeværksted, læs: Haderslevbilledhuggeren Jacob Jacobsen.⁹

S. 931, v. sp., lin. 11 f. n., udrigget kjole, læs: udringet kjole.

Varde, †S. Nikolaj kirke. Bd. 2, s. 953, v. sp., lin. 13 f. o., rettelse vedr. *†altertavle* nr. 1: Den eksisterer som altertavle i Vilslev kirke og er udført o. 1610, øjensynligt af Mads Christensen Gamst i Revsing (se s. 3134f., 3178). – Fig. 9, billedtekst: Ørrestrup, læs: Ørrenstrup.

S. 954, v. sp., lin. 20 f. o., samt lin. 3 f. n.: Ørrestrup, læs: Ørrenstrup.

S. 959, v. sp., lin. 23 f. o., rettelse vedr. *†klokke* nr. 2, 1726: Klokken er bevaret og findes nu i Vonsild kirke (Vejle amt), under hvilken den vil blive nærmere behandlet. Klokken er ifølge indskrift støbt af Gerh. Behrens i Hamborg og bærer aftryk af Varde bys segl.

Esbjerg, Jerne kirke. Bd. 2, s. 982, v. sp., lin. 1 f. o. tilføjes: Altertavlen er tilskrevet billedskærer Jens Mortensen i Kolding.²⁷

S. 987, v. sp., lin. 19 f. o., samt s. 988, fig. 21, billedtekst: Hans Pedersen, læs: Hans Pedersen Satterup.

S. 990, h. sp., lin. 22 f. o., 16 stemmer, læs: 15 stemmer. – Lin. 24 f. o., Principal 8', læs: Principal 8' (transmission). – Lin. 29 f. o., Pneumatisk aktion; keglevindlader, læs: Mekanisk aktion, sløjfevindlader. – Lin. 10 f. n., efter to manualer og pedal tilføjes: Pneumatisk aktion; keglevindlader.

S. 994, v. sp., lin. 13 f. o. tilføjes: Signaturerne »B.A.S.V.« og »F.B.S.« skyldes stenhuggerne Bastian Andressen Slesvig og hans søn Frands Bastiansen.²⁸

Esbjerg, Zions kirke. Bd. 2, s. 1006, h. sp., lin. 24 f. o.: moduleret, læs: modelleret.

S. 1009, h. sp., lin. 3 f. o. tilføjes: Orglet blev 1971 gennemgribende restaureret og delvis ombygget af Frederiksborg Orgelbyggeri. – H. sp., lin. 3 f. o. tilføjes vedr. *†Orgler*: I de første år benyttedes et *†orgel* med otte stemmer, ét manual og pedal, bygget 1906 af I. Starup til Classenske Boligers kirke, København.²⁹ In-

Fig. 7. S. Jacobi kirke, Varde, set fra sydøst 1867. Over tårnet ses den $\dagger$ kuppel, i folkemunde kaldet »kalotten«, som bygmester Mikkell Stobberup lod opsætte 1810 (s. 886). Nyerhvervet blyantstegning af Ferdinand Richard i NM.

—Varde, Jacobikirche von Südosten gesehen, 1867.

strumentet blev lejet hos Chr. Winther & Th. Frobenius, København. Det stod på pulpituret i kirkens vestende.³⁰ Det orgel, der 1921 leveredes af Th. Frobenius & Co., var muligvis bygget 1906 af Furtwängler & Hammer, Hannover.³¹

Janderup kirke. Bd. 2, s. 1042, h. sp., lin. 9 f. n., tilføjelse til $\dagger$ alterklæder: 1695 var alteret omhængt med et gammelt stykke rødt og guldblommet tøj.³²

S. 1046, v. sp., lin. 4 f. o., Johan Sadeler, læs: Johan(nes) Sadeler.

S. 1051, v. sp., lin. 12 f. o., tilføjelse til $\dagger$ messe-hagler. 1695 fandtes i sakristiet en gammel hagel »af rød-blommet fløj med Kristus på (korset) i figur stafferet og med nogle sølv...« (resten ulæseligt).

S. 1052, h. sp., lin. 20 f. o. tilføjes vedr. $\dagger$ vievandskar. 1808 taltes udtrykkeligt om et vievandskar, der da stod ved siden af døbefonten.³³

S. 1059, h. sp., lin. 1 f. o., tilføjelse vedr. $\dagger$ kirke-kiste: Den nævnes allerede 1695 som en gammel beslagen kiste.

S. 1060, h. sp., lin. 24 f. o. tilføjes: Dispositionen lød herefter: Manual: Bordun 16', Principal 8', Fugara 8', Gedakt 8', Principal 4', Oktav 2', svelle.³⁴

S. 1062, h. sp., lin. 17 f. n., tilføjelse: En gammel $\dagger$ ligbåre med årstallet 1602 nævnes 1695.

S. 1065, h. sp., lin. 8 f. o., tilføjelse: Gravstenen må kunne tilskrives billedskæreren Jens Olufsen i Varde, jfr. rettelse til s. 1128.

S. 1067, v. sp., lin. 3 f. n., Anne Enevoldsen, læs: Anne Enevoldsdatter.

Billum kirke. Bd. 2, s. 1073, lin. 3 f. n., efter hans enkes død 1809 blev den overtaget af sognets beboere, læs: efter hans enkes død (1789) blev den 1809 overtaget af sognets beboere.

S. 1081, fig. 11, billedtekst, J. G. Burman Becker, læs: J. G. Bur man Becker.

S. 1092, v. sp., lin. 1 f. n., tilføjelse til †*messeha-gler*: 1697 fandtes en gammel messehagel af fløjls med de tolv apostle udi bordyring (formentlig middelalderlig).³⁵

S. 1099, v. sp., lin. 7 f. o., tilføjelse vedr. †*kirkekiste*: Den omtales allerede 1697.⁴

S. 1100, fig. 35, billedtekst og h. sp., lin. 23 f. o., Peder Johansen, læs: Peder Jensen.

S. 1101, v. sp., lin. 1 f. o.: Peder Johansen, læs: Peder Jensen.

S. 1102, note 31, Burman Becher, læs: Burman Becker.

Lunde kirke. Bd. 2, s. 1105, h. sp., lin. 6 f. n., Tisland kirke, læs: Tislund kirke.

S. 1117, v. sp., lin. 1 f. n. tilføjes: 1808 blev tavlen omhyggeligt og kyndigt beskrevet: »I Midten... staar Maria holdende barnet; dernæst forestilles Gud Fader, forevisende Sønnen korsfæstet; og St: Stephan ved Siden med Bog i den ene, og Steene i den anden Haand. Dernæst findes de 12 Apostler alt giort af Træ«. ³⁶

S. 1118, v. sp., lin. 10 f. n., Grå Svend, læs: Svend Graa.- H. sp., lin. 23 f. n., Jens Sigsgaard, læs: Johs. Siggaard.

S. 1126, fig. 35, billedtekst, samt s. 1129, v. sp. lin. 11 f. o. og s. 1133, fig. 43, billedtekst, tilføjes: Tegningerne skyldes I. Ellung (jfr. s. 1792 med note 39).

S. 1128, v. sp., lin. 9 f. n. og følgende, rettelse: Initialerne »CCT« og »KCD« tilhører datteren, Karen Christensdatter (KCD), og hendes mand Christen Christensen Tarp, der således må have bekostet gravstenene nr. 1 og 2 (venligst meddelt af Holger Hertzum). Da der dermed ikke er tale om signaturer, bør de to gravsten kunne tilskrives billedskærer Jens Olufsen i Varde, som således også synes at have arbejdet i sten.

S. 1129, v. sp. lin. 11 f. o., jfr. rettelse til s. 1126.

S. 1133, fig. 43, billedtekst, jfr. rettelse til s. 1126.

Ovtrup kirke. Bd. 2, s. 1147, v. sp., lin. 14. f. n. tilføjes: Et sæt **alterstager* af træ, fra 1700'rne, 39 cm høje, har cirkulær fod med tre knoptæer. Træet står bronzeret. I Museet på Koldinghus (inv. nr. 13 575 a-b).

S. 1150, h. sp., lin. 5 og 24 f. o., P. C. Bagger, læs: P. J. Bagger. – H. sp., lin. 12 f. n., rettelse: Den nævnte **stolegavl* stammer ikke fra kirken men fra Øse kirke. Se s. 1623, **stolegavle* nr. 8-9 med fig. 34.

S. 1154, h. sp., lin. 2 f. n.: †1673, læs: †1649.

Kvong kirke. Bd. 2, s. 1172, v. sp., lin. 8 f. o., indgraveret, læs: indgraveret et våben med.

S. 1174, h. sp., lin. 18 f. o., drejer kuglespir, læs: drejede kuglespir.

S. 1177, h. sp., lin. 11 f. o. tilføjes vedr. klokke: Den er tilskrevet støberen Peter Hansen i Flensborg.

Nørre Nebel kirke. Bd. 2, s. 1189, h. sp., lin. 15 f. o. tilføjes: Arbejderne 1750 udførtes af Otto murmester fra Varde.³⁷

S. 1203, v. sp., lin. 13 f. n., Bjergager kirker, læs: Bjerager kirker. – V. sp., lin. 9 f. n., Christen Christensen (kirkeværge?), læs: Christen Christensen Tarp (kirkeværge)^{47a}.

S. 1207, v. sp., lin. 16. f. o. tilføjes: Orglet er tegnet af Rolf Graae og Richard Aas.

S. 1213, fig. 43, i billedtekst tilføjes: Tegningen skyldes I. Ellung.

S. 1214, tilføjelse af note: ^{47a} Christen Christensen Tarp boede på en gård i Nørre Nebel, som sønnen Jens senere overtog. Han var birkefoged i Kærgaard birk og dertil herredsfoged i Vester Horne hrd. 1581 måtte han bøde en okse for en »løcki« (eng), som han ulovligt satte hegn om. Venligst oplyst af Holger Hertzum med henvisning til Riberhus lensregnskab 1581 og et medtaget brev fra 1588 (i LA Vib.), hvorpå ses aftryk af Christen Christensens bomærkesignet.

S. 1226, h. sp., lin. 4 f. n., Ancher Lund, læs: Anker Lund.

Lyдум kirke. S. 1232, v. sp., lin. 11 f. o. tilføjes: Orglet er tegnet af Rolf Graae og Richard Aas.

Henne kirke. Bd. 2, s. 1245, h. sp., lin. 20 f. n., ikke anerkendt slægtsmærke, læs: slægtsmærke.

S. 1248, fig. 14, billedtekst, og s. 1270, v. sp., lin. 10 f. o. tilføjes: De gengivne og nævnte tegninger skyldes I. Ellung (jfr. s. 1792 med note 39).

S. 1261, h. sp., lin. 10-12 f. o., rettelse: (†)*Herskabsstolen* fra 1587 synes at dømme efter våbe-

ner og genealogi at måtte være opsat af Christen Henriksen Vind til Lydumgård. Dette rejser imidlertid det vanskelige spørgsmål, hvorfor stolen så findes i Henne og ikke i Lydum kirke.³⁸

S. 1269, v. sp., lin. 20 f. o., Morten Bakkensen, *26. sept. 1865, læs: Morten Bakkensen, †26. sept. 1865.

S. 1270, jfr. rettelse til s. 1248.

Lønne kirke. Bd. 2, s. 1284, v. sp., lin. 5 f. n. tilføjes vedr. renæssanceskæringerne: De er tilskrevet billedskærer Jens Mortensen i Kolding.³⁵

Ål kirke. Bd. 2, s. 1293, h. sp., lin. 4 f. o., indtil den efter Rygaards enke, Dorte Margrethe Rosenbergs død 1809 overgik til sognets beboere, læs: indtil den 1809, efter Rygaards enke, Dorte Margrethe Rosenbergs død (1789), overgik til sognets beboere.

S. 1299, v. sp., lin. 3 f. n. tilføjes: En lignende billedkvader findes ved Vejrum kirke (Ringkøbing amt).

S. 1322, h. sp., lin. 1 f. o., (†1769), læs: (†1768).

S. 1337, fig. 74, billedtekst, og v. sp., lin. 5 f. n.: Skave, læs: Svave. – H. sp., lin. 4 f. o., Skavevåbenet, læs: Svavevåbenet, lin. 5, Skave, læs: Svave.

S. 1340, h. sp., lin. 19 og 11 f. n., Peder Johansen, læs: Peder Jensen.

S. 1341, v. sp., lin. 14 f. o., Albrito, læs: Albritus.

S. 1350, h. sp., lin. 11 f. n., Peter Steens, læs: Peter Steen.

Ho kirke. Bd. 2, s. 1368, h. sp., lin. 13 f. n. tilføjes vedr. sygesæt nr. 2: Det er fra slutningen af 1800'rne, en standardvare fra Württembergische Metallwaren Fabrik i Geisslingen ved Stuttgart.³⁹

S. 1379, h. sp., lin. 15 f. n., gravsten nr. 3, læs: gravsten nr. 2.

S. 1381, note 19, Carl Block, læs: Carl Bloch.

Oksby kirke. Bd. 2, s. 1388, h. sp., lin. 21 f. o., Niels Jensen Nielsen Hoe, læs: Jens Nielsen Hoe.

S. 1398, h. sp., lin. 27 f. o. tilføjes: Et sæt *alterstager (fig. 8), 28 cm høje, anskaffet 1862, er siden 1894 i Nationalmuseet (inv. nr. F 18a-b).

Fig. 8. Alterstager fra Oksby kirke, sammenstykket 1862 af hovedsagelig ældre dele (s. 3535). I NM. NE fot. 1994. – *Altarleuchter aus der Kirche von Oksby, 1862 aus hauptsächlich älteren Teilen zusammengeflocht.*

236/1894). De noget hjemmgjorte stager udgøres dels af et vel nok genbrugt cylinderskæft med midtring (fra o. 1575?) og en diminutiv lyseskål, dels af en cirkulær kobberfod med udstående, bladagtige tæer, der rimeligvis er gjort til lejligheden 1862. Stagerne ses på alterbordet s. 1389 fig. 8. – I samme sp. lin. 30 udgår oplysningen om udskiftning af stager 1862.

S. 1402, h. sp., lin. 12 f. o. tilføjes: Fra et kirkegårdsmonument, 1845, over Mette Kirstine Frandsdatter, stammer en *gravplade fra o. 1845 i form af en fladbanket tinspisetallerken, tv. 22,5 cm, hvorpå kunne læses: »Mette Kirstine Frandsdatter/ Imens du stod i Livets bedste Dage/ dig Døden kaldte bort fra Barn og Ægtemage/ to gamle også sørgede med slægt og Venner/ flere thi du dem alle elskede/ hvil nu i Fred du kære/ Fred med dit Støv. 1845«. Skriftart oplyses ikke, og indskriften er nu helt borte. Esbjerg Museum, siden 1974 deponeret i Blåvand Museum (inv. nr. B 1112).

Torstrup kirke. Bd. 3, s. 1435, v. sp., lin. 10 f. n. tilføjes: *Gravsten*, romansk af granit, den ene ende afbrudt, nu 128×68 cm. Stenen er rødgrå med en omløbende rundstav, og på den plane flade, der er stærkt slidt, anes kun svage spor af et planteornament ved den afbrudte ende. De kan eventuelt have dannet en vegetabilsk fod for et processionskors.⁴⁰ Stenens slid stammer fra en nyere brug som trinsten i Torstrup præ-

stegård. Siden o. 1950 i Varde Museum (inv. nr. 4910). – H. sp., lin. 9 f. o., (s. 1065 med fig. 29), læs: (s. 1065 med fig. 47).

Horne kirke. Bd. 3, s. 1460, h. sp., lin. 14 f. o., og s. 1462, h. sp., lin. 2 f. o., rettelse: De anførte bogstavforkortelser må dække over snedkerens navnetræk og et fast af ham benyttet mundheld: »H. P. S(nedker). Gvd gif gløck«. Se under Ølgod kirke s. 1543 med note 71.

Hodde kirke. Bd. 3, s. 1471, h. sp., lin. 2 f. n., tilføjelse vedr. bygning: Ved kirkens restaurering 1982 sås konturerne af den tilmurede norddør, ca. 180×70 cm, lidt øst for det store vindue vestligst i langhusets nordmur. Midt i denne mur iagttoges tillige to rundbuede vinduer formodentlig af samme form som vinduet i østgavlen.⁴¹

S. 1480, v. sp., lin. 4 f. o., højgotiske altersæt, der stammer fra begyndelsen af 1300'rne, læs: unggotiske altersæt fra o. 1250.

S. 1481, h. sp., lin. 3 f. n. tilføjes: Et formodet **vievandskar* af rødlig granit opbevares på en gård i sognet og stammer formentlig fra kirken, hvis der da ikke skulle være tale om en nyere drejekværn.⁴² Karret, der kan stamme fra o. 1300, udgøres af en 12 cm høj sten med ure-

gelmæssig form og til dels afbrudt kant, største mål 30×34 cm. I den plane overside findes en regelmæssig, cirkulær fordybning, tvnm. 17 cm, 6 cm dyb. En del af kanten krummer og kan antyde, at formen har været afrundet, en anden del rager lidt ud og kan have været indmuret i en væg, som karret har stået ud fra. Stenen er revnet, og i undersiden ses et hul efter en stabel, hvorfor den må have haft en sekundær anvendelse som dør- eller portsten.

Tistrup kirke. Bd. 3, s. 1506, h. sp., lin. 8 f. n. tilføjes: Prædikestolen har et helt nært sidestykke fra 1612 i Starup kirke (DK. SJyll., s. 429).

S. 1511, v. sp., lin. 5 f. n., Søren Marensen Suorup, læs: Søren Marcussen Suorup.

Ølgod kirke. Bd. 3, s. 1538, h. sp., lin. 7 f. n. tilføjes vedr. døbefont: Den slutter sig som Varde S. Jacobi kirkes font (s. 902) til lüneburgsk tradition og kan eventuelt skyldes dennes mester, Niels klokkestøber.⁴

S. 1548, h. sp., lin. 29 f. o., rettelse og tilføjelse: Indskriften må læses: »Fra 1670/ Erasmus/ Claudii Sagerus/ Coldingensis/ til 1674 10. ap./ SI W (Fra 1670 Rasmus Clausen Sager, Kolding til 10. april 1674. SI W)«. Om Rasmus Clausen Sager, der ikke var degn, men kapellan, se H. K. Kristensen: En Ølgodkapellan, i ÅrbRibe 1968-71, s. 316-17.

S. 1552, h. sp., lin. 4 f. o.: Sedecima 1°, læs: Sedecima 1'. – H. sp., lin. 13 f. o.: standardtype, læs: standardtype.

S. 1554, v. sp., lin. 8 f. n., tilføjelse vedr. †klokke nr. 2: Klokken til dels latinske indskrift blev 1808 afskrevet således: »Coelum et Terra transibunt; Verbum Domini manet in æternum. Her. Iens Iuel, Frue Ide Giøe« (himmel og jord forgår, Guds ord forbliver evindeligt).⁴³

S. 1559, v. sp., lin. 10 f. o., Gravvers Madsen, læs: Gravers Madsen.

Bejsnap kirke. Bd. 3, s. 1563, h. sp., lin. 5 f. o.: P. C. Schledermann, læs: C. J. Schledermann.

S. 1564, fig. 3, billedtekst, samt v. sp., lin. 30 f. o., rettelse: Altermaleriet skyldes ikke Joakim Skovgaard, men sønnen Johan Thomas Skovgaard.⁴⁴

S. 1565, h. sp., lin. 3 f. n., H. G. Gamst & H. C. Lundes, læs: H. Gamst & H. C. Lunds.

Fig. 9. Rygbræt til (†)pengetavle, 1688, fra Skast kirke (s. 3537). I NM. NE fot. 1994. – *Rückbrett von (†)Opferstock, 1688, aus der Kirche von Skast.*

Ansager kirke. Bd. 3, s. 1590, h. sp., lin. 20 f. o., Jens Sørensen Jessen, læs: Jes Sørensen Jessen.

Øse kirke. Bd. 3, s. 1625, v. sp., lin. 3 f. o., rettelse: Af de to våbener må det ene, med to modvendte eger, identificeres som Harbo. Jfr. s. 2790 og 2799 note 69.

S. 1626, v. sp., lin. 5 f. n.: standarttype, læs: standardtype. – V. sp., lin. 2 f. n.: Rørfløjte 8°, læs: Rørfløjte 8'.

Grimstrup kirke. Bd. 3, s. 1707, note 39, Jon Jonsen Colding, læs: Jon Jensen Kolding.

Vester Nykirke. Bd. 3, s. 1736, lin. 5 f. o., Skeel-våben, læs: Sandbergvåben.³⁸

S. 1738, v. sp., lin. 24 f. o. tilføjes: Et *†orgel* var opsat i *†herskabsstolen*.⁴⁵

Fåborg kirke. Bd. 3, s. 1751, v. sp., lin. 12 f. o., rettelse: Pastor H. N. T. Friis overtog allerede i slutningen af 1820'erne kirken efter sin svigerfar Tøger Teilmann til Endrupholm (†1827).⁴⁶

Årre kirke. Bd. 3, s. 1783, v. sp., lin. 8 f. n. tilføjes: Fra kirken stammer formentlig også en romansk vinduesoverligger, der er fremkommet i Årre, dog ikke ganske nær kirken. Den er af rødlig granit, 38×78 cm, buens ydre tv. er 59 cm, det indre 24 cm. Siden o. 1985 i Varde Museum.

Sneum kirke. Bd. 3, s. 1805, v. sp., lin. 6 f. o. tilføjes: Af et brev fra 1508 fremgår, at indtægterne af Tømmerby fra arilds tid havde været delt mellem på den ene side Sneums kirke og præst, på den anden side Bramminges kirke og præst.⁴⁷

S. 1819, h. sp., lin. 9 og følgende, rettelse: Benedicte Øllegaard Rantzau skænkede 1751 et *†alterklæde* og søsteren Øllegaard Rantzau 1752 de bevarede alterstager og messehagelen.

S. 1831, h. sp., lin. 7 f. o. tilføjes vedr. *epitafium*, o. 1736: Det er tilskrevet Mathias Ulrik-sen Sartz, billedhugger i Århus.⁴⁸

S. 1834, note 57, Andreas Trausing, læs: Andreas Frausing.

Tjæreborg kirke. Bd. 3, s. 1866, v. sp., lin. 17 f. o., tilføjelse: I forbindelse med udvidelsen 1980 indsattes manualstemmen Quint 1 1/3 i stedet for Scharf II. – V. sp., lin. 18 f. o.: arkitekt Holm, læs: Helge Holm. – V. sp., lin. 21 f. o.: 2) ...Ringkøbing., læs: 2) 1901, bygget af Gebrüder Rieger, Jägerndorf, antagelig opstillet af Joh. P. Andresen & Co., Ringkøbing.

Skast kirke. Bd. 3, s. 1902, h. sp., lin. 6 f. o. tilføjes: Af en **(†)pengetavle* fra 1688 er bevaret det ud-svejfede rygbræt, 18×17 cm. Forsiden har over spor efter kassens fæstelse et forsænket, skjold-formet felt, på bagsiden (fig. 9) Christian V.s kronede monogram over årstallet. Ældre staffering, på forsiden lidt gråt og i feltet de forgyldte versaler: »Schads [Kirke]«. Bagsiden har rød bund, kronen er mørkerød, mens tal og sirater står (uægte) forgyldt. Rygbrættet, der i formen slutter sig til tavler i Ribe domkirke og S. Katrine kirke (s. 463f., 764f.), er siden 1913 i Nationalmuseet (inv. nr. F 51 176/1913).

Brøndum kirke. Bd. 3, s. 1913ff. rettelse og supplerer: Kirkens *bygningshistorie* bør efter nye iagttagelser korrigeres på to væsentlige punkter – jfr. den nyskravede plan (fig. 10): 1) Kvaderstenskirken, bestående af apsis, kor og skib er næppe opført senere end 1200, idet skibet dog kort tid efter og endnu i romansk tid er forlænget mod vest. 2) Korpartiets rige indvendige udformning med unggotiske hvælv og blændingsfriser må skyldes en »modernisering«, der dendrokronologisk kan tidsfæstes til 1240'erne, hvor det indre er ommuret i tuf og tegl, men i hovedsagen under bevarelse af den ydre granitbeklædning.

Skibets *vestforlængelse* afsløres af to profilerede hjørnekvadre, der er forblevet på deres gamle plads i det nedre sokkelled, én i hver side og ca. 4,4 m fra de nuværende hjørner. Skibet må altså oprindeligt have været kortere, og ved udvidelsen er gavlen brudt ned og flyttet mod vest. Påvisningen af denne forlængelse giver en forklaring på dørenes placering langt mod øst, næsten midt i langsiderne. Samtidig forklarer udvidelsen også, hvorfor det vestre vindue i nord (i det forlængede afsnit) er anderledes udformet end de tre østre vinduer, der står med affasede smige (s. 1925). Udformningen af det vestre og yngre vindue (med småøjler og »knogleagtige« samlinger svarende til vinduerne i Vester Starup kirke) viser, at forlængelsen er foretaget relativt kort tid efter kirkens opførelse.

Ved *korpartiets modernisering* i 1240'erne synes den ydre granitbeklædning i det store hele at være blevet bevaret, samtidig med at det indre

(af hensyn til hvælvene) blev fornyet i blødere materialer, tuf og tegl. De store vinduer (tre i apsis og tidligere fire i koret) er som nævnt rundbuede i det ydre og i lysningen, men spidsbuede i det indre, hvor de indrammes af tufstens-rundstave. En undersøgelse af ydersidens vindueskvadre, sålbænke og overliggere viser, at vinduerne er udvidet ved behugning (i udvendig bredde fra ca. 77 cm (=bredden i skibets vinduer) til de nuværende 93 cm). Oplysende er navnlig den løse overligger fra skibets nordøstre vindue, nu indmuret nederst i sakristiets vestvæg (fig. 22, s. 1926), hvor stenhuggeren ved udvidelsen har behugget den palmet, der smykker den runde bue.

Også den høje triumfbue, der er af tuf og tegl nederst i begge vanger, må være ommuret i forbindelse med korpartiets modernisering, idet man dog har genanvendt kragbånd og kilesten. At den rundbuede præstedør i korets nordside indvendig er af granit, må tyde på, at døren hører til korets oprindelige udstyr.

Koret har efter al sandsynlighed haft træloft, før man moderniserede rummet og murede hvælvene. Disse svarer som nævnt ret nøje til de unggotiske hvælv, der i de samme år blev muret i domkirkens midtskib (s. 254ff.). I domkirken var hvælvslagningen ledsaget af en udvidelse af vinduerne (højkirkevinduerne), hvad der medførte et væsentligt indgreb i den ældre arkitektur. Andre eksempler på vinduesudvidelser finder man i kvaderstenskirken i Skærbæk (DK. Sjyll., s. 1248), hvor indersmigene er ommuret i tegl, og vinduerne i lysningen og i indre murflugt er forsynet med rundstave, svarende til dem i Brøndums korparti. Også i Vilslev (s. 3111 ff.) må der være foretaget en modernisering af apsis og kor relativt kort tid efter kirkens opførelse. Her er apsidens vinduer, der er forsynet med rundstave i lysningen, markant større end vinduerne i skibet, og også her synes udvidelsen at være sket ved en behugning.

S. 1941, h. sp. lin. 24 f. n., Jens Dinesen Jersin (1629-24), læs: Jens Dinesen Jersin (1624-34).— H. sp., lin. 4 f. n., (1631-46), læs: (1631-45).

S. 1942, v. sp., lin. 6 f. n., Johan Monrad, læs: Erik Monrad.

S. 1956, h. sp., lin. 1 f. n., tilføjelse: †*Harmonium*, anskaffet 1959.⁴⁹

S. 1958, billedtekst, Klängenberg, læs: Klängenberg.

Hostrup kirke. Bd. 3, s. 2048, v. sp., lin. 1 f. o., tilføjelse vedr. **vievandskar*. Det nævnes 1808 i våbenhuset som en stor udhulet sten, som syntes at have været brugt i den katolske kultus.⁵⁰

— V. sp., lin. 6 f. n., †*Krucifiks*. Et lille krucifiks uden arme henlå 1916 over tårnets hvælving, læs: †*Krucifikser*. 1) Et korbuekrucifiks, hvis kors 1808 hang på skibets nordvæg, mens selve figuren var »af ælde nedfalden«.⁵⁰ 2) Et mindre krucifiks til alter- og processionsbrug. Det hang 1808 i skibet på korbuens nordre del, ⁵⁰ 1916 henlå det uden arme over tårnets hvælving.

S. 2052, fig. 24, billedtekst, Peder Johansen, læs: Peder Jensen.

S. 2053, v. sp., lin. 12 og 22 f. o., Peder Johansen, læs: Peder Jensen. V. sp., lin. 4 f. n., Abraham Møller Jessen, læs: Anders Møller Jessen.

Guldager kirke. Bd. 3, s. 2083, h. sp., lin. 14 f. o. (og følgende), rettelse: Peder Madsens mødrene våben var Væbner, hans i øvrigt ukendte hustrus fædrenevåben var Basse, det mødrene Tridie.⁵¹

S. 2089, v. sp., lin. 22 f. n., †*Orgel*, 1852, læs: †*Orgel*, 1858.

S. 2090, h. sp., lin. 4 f. o., d. 2. Junii, læs: d. 2. Julii. — H. sp., lin. 4 f. n., Peder Johansen, læs: Peder Jensen.

S. 2091, v. sp., lin. 7 f. o., Peder Johansen, læs: Peder Jensen.

S. 2095, h. sp., lin. 4, Faulov, læs: Taulov.

Nordby kirke. Bd. 3, s. 2123, h. sp., lin. 9 f. o., borgmester Hemeteus, læs: biskop Hemmet.

S. 2131, v. sp., lin. 9 f. o., Esbjerg, læs: Ribe.

Sønderho kirke. Bd. 3, s. 2176, h. sp., lin. 14 f. n. og følgende, rettelse og tilføjelse vedr. *lysearme* nr. 1 og 2: De er udført af Hans Rogier i Amsterdam, da indskriftene må læses: »Sterck als den leev/ voorsichtich voort/ tslanghen vier/ fe(cit) Hans Rogier. 1599« (stærk som løven, forsigtige ord, slangen vogter. Hans Rogier gjorde (mig) 1599).⁵²

Grindsted kirke. Bd. 3, s. 2243, h. sp., lin. 4 f. o., Jens Sigsgaard, læs: Johs. Sigsgaard.

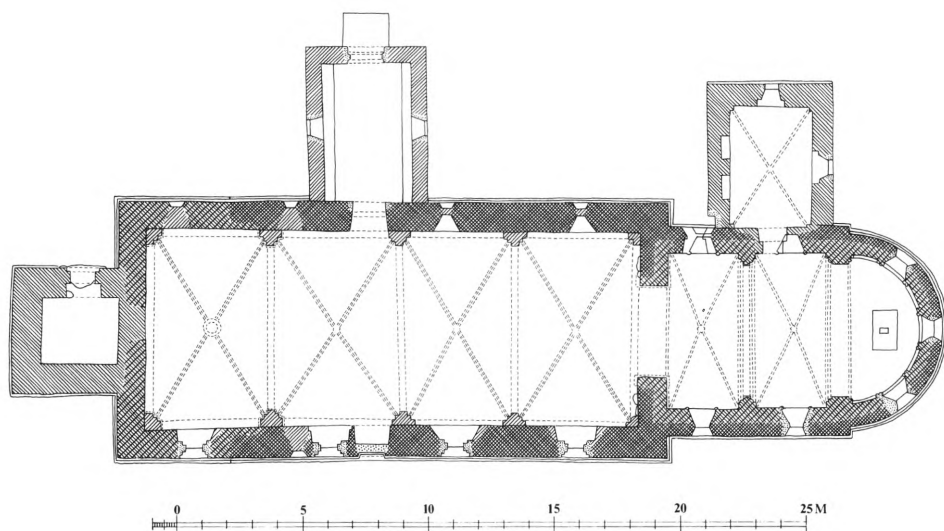

Fig. 10. Grundplan 1:300 af Brøndum kirke med korrigerende skravering, der angiver vestforlængelse og »modernisering« af korparti (s. 3537f.). Tegnet af Marianne Nielsen 2003 efter opmåling af Henrik Jacobsen 1979. – *Grundriss 1:300 der Kirche zu Brøndum mit korrigierender Schraffierung, die eine Erweiterung nach Westen angeben sowie eine Modernisierung des Chores.*

S. 2246, h. sp., lin. 13 f. n., ev/indelig, læs:
evvindelig.

S. 2254, h. sp., lin. 16 f. o., Berent Bodsmann,
læs: Bernt Bodemann.

Urup kirke. Bd. 4, s. 2267, v. sp., lin. 4 f. o., N.
Christof Hansen, læs: Niels Christoffer Han-
sen.

Grene kirke. Bd. 4, s. 2277, v. sp., lin. 12 f. o.
tilføjes: Et *†røgelsekar* nævnes 1808 som udført
af »en slags sort Skiefersteen med en uendelig
mængde Zirater og Huller«. ⁵³ – V. sp., lin. 18
f. o. tilføjes: Et *†krucifiks* fandtes 1808 hos en
mand i Grene by. Præsten anså det for muligt,
at det i de katolske tider havde tilhørt kirken. ⁵³

S. 2281, note 4, H. Sander-Sørensen, læs: H.
Sander Sørensen.

Grene gamle †kirke. Bd. 4, s. 2287, v. sp., lin. 6
f. n., vi icke kom af, læs: vi kan icke kom af.

Billund kirke. Bd. 4, s. 2293, v. sp., lin. 2 f. n.,
Kirk Christensen, læs: Kirk Christiansen.

S. 2295, h. sp., lin. 12 f. o., Eisbouts, læs: Eijs-
bouts.

Hejnsvig kirke. Bd. 4, s. 2354, h. sp., lin. 4 f. o.
tilføjes: Et *†harmonium* (nr. 2) leveredes 1894 af
Petersen & Steenstrup, København. ⁵⁴

Verst kirke. Bd. 4, s. 2371, h. sp., lin. 2 f. o., Bing
og Grøndal, læs: Bing & Grøndahl.

Verst †kirke. Bd. 4, s. 2385, h. sp., lin. 3 f. o.,
Pelvg, læs: Pelvg (Pelug).

Bække kirke. Bd. 4, s. 2389, fig. 4, billedtekst:
Klokkestabel, læs: †Klokkestabel.

S. 2392, v. sp., lin. 13 f. o. og følgende, rettelse:
Tympanet viser Kristus mellem Peter og Pau-
lus, der far overrakt henholdsvis en nøgle og en
bog (den nye lov, evangeliet).

S. 2400, h. sp., lin. 3 og 7 f. n., hhv. Bing
og Grøndal og Bing & Grøndal, læs: Bing &
Grøndahl.

Anst kirke. Bd. 4, s. 2474, v. sp., lin. 5 f. o., lex
novum, læs: lex nova.

S. 2494, h. sp., lin. 10 f. n. tilføjes: Et *†kor-
buekrucifiks* nævnes 1808 som et muligt levn
fra den katolske kult. ⁵⁵ – H. sp., lin. 3 f. n.,
den usignerede stol, læs: den ligeledes signerede
stol. – Følgende lin.: begge fra 1618, læs: hhv.
fra 1618 og o. 1612-22.

S. 2499, v. sp., lin. 16 f. o. tilføjes: På *†præste-
og skriftestolen* så Søren Abildgaard o. 1770 to
våbener udskåret i træ. Det venstre rummede
en bomærkeagtig figur som to modvendte fire-

taller,⁵⁶ det højre tre blomster som for slægten Lange.⁵⁷

S. 2502, h. sp., lin. 14 f. n.: bygget af Joh. P. Andresen & Co., Ringkøbing., læs: leveret af Joh. P. Andresen & Co., Ringkøbing, antagelig bygget af Gebrüder Rieger, Jägerndorf.

S. 2509, h. sp., lin. 12 f. o. tilføjes: *Notebøger*. Søren Abildgaard VIII, 88.

Gesten kirke. Bd. 4, s. 2519, h. sp., lin. 2 f. n. tilføjes vedr. bygning: En dendrokronologisk analyse 1999 af korets tagværk omfattede to spær i nordsiden og gav som resultat, at tømmeret i det 8. spær (det næstvestligste) var fældet o. 1245, mens tømmeret i det 7. spær var fældet i vinterhalvåret 1412-13.⁵⁸ Det 8. spær, der er genanvendt og oprindelig har haft lange skråstivere, er sandsynligvis lagt op i forbindelse med korets østforlængelse (jfr. s. 2518), der altså skulle kunne dateres til o. 1245. Dateringen af det 7. spær viser, at der o. 1413 må være foretaget en omsætning og delvis fornyelse af korets tagværk, der nu har dobbelte lag hanebånd.

s. 2524, h. sp., lin. 5 f. o., 1708, læs: 1703. – H. sp., lin. 14-15 f. o.: og en prædikestolshimmel blev opsat, sætningen udgår, ligeledes (i lin. 15) ordet prædikestol. – H. sp., lin. 19 f. o. tilføjes: 1808 oplyses, at alterbordet forud skulle have haft en hulning i sig, hvorudi kong Hans år 1500 skulle have indmuret en skat, der siden var fundet og anvendt på kirken (jfr. s. 2515).⁵³

S. 2526, h. sp., lin. 17 og 22, 1708, læs: 1703.

S. 2527, fig. 16, billedtekst: 1708, læs: 1703. – V. sp., lin. 6 f. o.: muligvis anskaffet efter synets ønske 1889, læs: købt 1878.

S. 2529, h. sp., lin. 5 f. o., Per Perb, læs: Per Perss (Per Perssøn).

S. 2530, v. sp., lin. 1 f. o.: der antagelig er bygget ind i opgangen. Sætningen udgår, og det følgende ord: Denne, erstattes af: Opgangen. – V. sp., lin. 5 og 19 f. o., rettelse: året 1924 erstattes af 1946, året 1985 af 1924. – H. sp., lin. 13-14 f. o., formentlig fra 1887, læs: fra 1924. Fire gavle, læs: Seks gavle.

S. 2531, v. sp., lin. 6 f. o., 1985, læs: 1924. – H. sp., lin. 10 f. o., vistnok 1875, læs: 1924. – H. sp., lin. 7 f. o., kirkeværger, læs: kirkeværge. – H. sp.,

lin. 13 f. o., sidepanelerne, læs: sidepanelerne fra 1924. – H. sp., lin. 20 f. o. (og følgende), rettelse: bænken er i sin helhed fra 1924, ligeledes bemalingen.

S. 2532, v. sp., lin. 5-6 f. o., flyttet fra koret til dens nuværende placering ved prædikestolstrappen, læs: hensat på kirkeloftet, hvorfra den atter nedtoges 1924. H. sp., lin. 10 f. o., 1985, læs: 1924.

S. 2533, v. sp., lin. 3 f. o., 1985, læs: 1990. – H. sp., lin. 3 f. o.: 11 stemmer, læs: 10 stemmer. – H. sp., lin. 6 f. n.: Pedalet har ingen Rørføjte 8'.

S. 2535, fig. 27, billedtekst: vistnok fra 1875, læs: fra 1924. – H. sp., lin. 5 f. o.: O. 1915, læs: O. 1978. Lin. 11 f. o.: O. 1960, læs: 1985.

Skanderup kirke. Bd. 4, s. 2573, h. sp., lin. 7 f. n.: Nu i tårnets nedre mellemstokværk, læs: 1936 flyttet til tårnets nedre mellemstokværk.

S. 2578, note 38, rettelse: Hele indskriften er på plattysk.

Seest kirke. Bd. 4, s. 2590, h. sp., lin. 2 f. n., Gottelf Andreas Hestorff i Haderslev, læs: Gottelf Andreas Hestorff i Åbenrå.

S. 2595, h. sp., lin. 1 f. o., Gottelf Andreas Hestorff i Haderslev, læs: Gottelf Andreas Hestorff i Åbenrå.

S. 2597, v. sp., lin. 14 f. o. tilføjes: Af en tvist 1668 fremgår, at døbefonten allerede da havde sin plads i koret, »mellem kirken og alteret«.⁵⁹

S. 2600, v. sp., lin. 6 f. o. tilføjes: 1668 syndes en plads i kirken mellem kirken og koret, hvor Christoffer Adolf Fandina i Seest foregav at have kirkekommissærens tilladelse til at lade indsætte en stol til sin hustru. Man fandt, at dette ikke kunne ske uden hindring for altergæsterne, der så ikke ville kunne sætte sig på det sædvanlige sted. Ligeledes stod fonten netop, hvor stolen var tænkt opsat og kunne ikke bekvemt stå andetsteds i kirken. Hustruen henvises derfor til et »fremer« stolestade midt i kirken, »hvormed hun kunne være vel fornøjet«.⁵⁹

Vamdrup kirke. Bd. 4, s. 2652, v. sp., lin. 9 f. n., August Hasse, læs: August Hassel.

Lindknud kirke. Bd. 4, s. 2673, v. sp., lin. 4 f. n., o. 1912, læs: o. 1916.

S. 2683, v. sp., lin. 3 f. o., samt daværende, læs: samt de daværende. – V sp., lin. 6 f. o., Hellige os din, læs: Hellige Os i din.

S. 2700, note 34: hikuin nr. 2, læs: hikuin nr. 3.

Brørup kirke. Bd. 4, s. 2730, h. sp., lin. 9 f. n. tilføjes: †*Middelalderlige grave*. Ved udgravningen 1953 fremkom der en række middelalderlige grave, hvoraf nogle lå ind under kirkens fundamenter (jfr. s. 2708) og derfor må have hørt til †trækirkerne (se s. 2712, fig. 12). Disse grave var nærmest trapezformede, kun 50-60 cm brede, og ikke mere end hen ved 60 cm dybe. Skeletterne var gennemgående forsvundet som følge af den fugtige og kalkfattige jord; kun et par rester af kranier fremkom, og der savnedes kistespor. I nogle grave sås derimod en tynd, sort bølget stribe, der af udgraveren blev opfattet som spor af et svøb eller lignende, hvori den døde var begravet. Af disse tidlige grave var der ingen, som skar hinanden. De var åbenbart en smule anderledes orienteret end de øvrige, senere grave, som er indtegnet på udgravningsplanen (s. 2712, fig. 12), og som har hørt stenkirken til.⁶⁰

Holsted kirke. Bd. 4, s. 2739, v. sp., lin. 1 f. o., Mads Christensen, Holstedgård, læs: Mads Christensen, Holstedgård (jfr. †*dåbsfad*).

S. 2755, h. sp., lin. 10 f. o., evangelistmalerier, læs †evangelistmalerier.

S. 2757, h. sp. nederst, tilføjelse vedr. †*klokke* nr. 2: Den er tilskrevet støberen Peter Hansen i Flensborg.

Holsted, S. Peders kirke. Bd. 4, s. 2763, h. sp., lin. 6 f. o., Knud Eiby, læs: Knud Eibye.

Føvling kirke. Bd. 4, s. 2778, h. sp., lin. 27 f. o.: pilastre i form af, læs: halvsøjler af form som.

S. 2784, v. sp., lin. 13 f. o., *Alterkanden*, læs: *Dåbskanden*.

Stenderup kirke. Bd. 4, s. 2801, v. sp., lin. 32 f. o., tilføjelse: Altersølvet er oprindelig udført til brug på orlogsflåden, jfr. tilsvarende sæt i Obbekær (s. 3376) og Reersø kirker (DK. Holbæk, s. 1294) samt Roskilde Stiftsblad 1983, nr. 7, s. 103.

Malt kirke. Bd. 4, s. 2814, h. sp., lin. 15 f. o. tilføjes vedr. bygning: Kirkens udseende efter hovedstandsættelsen 1879 fremgår af et fotografi

fra 1884 (fig. 11).⁶¹ Tårnpartiets kvaderbeklædning stod da hvidtet, og våbenhuset havde fået svungne †*gavlkatme*, der igen er nedtaget.

S. 2826, v. sp. nederst tilføjes: *Alterskranken* er fra 1870, halvcirkulær med drejede balustre, rød bemaling og læderbetrukket skammel. †*Alterskranke*. 1862 nævnes et knæfald med en hynde af læder.⁶²

S. 2828, h. sp., lin. 8 f. o., rettelse vedr. †*dåbskande*: Den eksisterer stadig, jfr. s. 2832 fig. 39.

S. 2832, h. sp., lin. 7 f. o., tilføjelse: Maleriet af Martin Luther er signeret »Julius Petersen 188..«, idet årstallet vistnok skal læses '1884'.⁶³

S. 2839, v. sp., lin. 8 f. o., s. 131, læs: s. 253f.

Askov kirke. Bd. 4, s. 2843, h. sp., lin. 2 f. n., rettelse: Alterbordet var ved redaktionen 1993 ikke det oprindelige, men fornyet 1939 med forside ved Hans Georg Skovgaard.⁶⁴

Folding kirke. Bd. 4, s. 2855, h. sp., lin. 2 f. n., Auguste Doré, læs: Gustave Doré.

S. 2870, h. sp., lin. 9 f. o. tilføjes vedr. det Claudiuske gravsted: I forbindelse med dets renovering 1996 fremdrog man i gravkammeret resterne af to †*kister*, der ifølge de bevarede kisteplader har rummet hhv. Christine Margrethe Claudius, †1756, og hendes mand Samuel Nicolaus Claudius, †1771.⁶⁵

**Kistepladerne*, hvoraf hendes er noget lade-ret, er af messing med graverede indskrifter i skriveskrift. Pladerne er efter en konservering 1998 udstillet på Museet på Sønderskov:

1) 1756, for »Frue Christ(ine) Margaretha Claudius«. Vidtløftig og til dels svært læselig indskrift, hvoraf det fremgår, at hun var født 15. juni 1719 af velbårne forældre, Hans Bachmann, hofjægmester og herre til Sønderskov, og Christina Margareta Classen. Hun blev 1750 beskikket i et lyksaligt ægteskab med den nu hjertesårede Samuel Nicolaus Claudius, herre til Sønderskov, men døde 30. juli 1756. Hun var i ægteskabet et spejl af oprigtig ægte kærlighed, imod sine børn et mønster på en ret moders hjerte og i sine svare lidelser en prøve på tålmodighed. Hun udstod i 111 dage en hård lidelsernes strid, dog gik hun ved bøn og tålmodighed igennem kampen til kronen. Hun efterlod sig tre levende billeder i en søn og to døtre.

2) 1771, for Samuel Nicolaus Claudius, for-
dum Kongelig Majestæts virkelige kancelliråd.
»Hand gik ind i denne usle Verden den 17.
April 1719 og fuldendte sit Løb den 15. July
1771...«.

S. 2870, h. sp., lin. 6 f. n., var tømt længe in-
den 1884, læs: var vistnok tømt længe inden
1884.

Vejen kirke. Bd. 4, s. 2886, h. sp., lin. 1 f. o. til-
føjes vedr. bygning: Den nedrevne $\dagger$ kirkes til-
stand i begyndelsen af 1700'rne belyses af et
syn 24. nov. 1701 med deltagelse af seks syns-
mænd samt en muremester, Hans Christen-
sen af Rodebæk (Fåborg sogn), og en blytæk-
ker, Niels Sørensen af Lyne mølle (Ringkøbing
amt). Bygningens brøstfældighed sagdes da at
være forårsaget af »torden og jordskælv«. ⁶⁶

Læborg kirke. Bd. 4, s. 2914, fig. 4, rettelse: På
grundpanen skal korbuens omgivelser stå med
tæt (romansk) skravering, ikke gotisk.

S. 2932, note 6, tilføjelse: Jfr. Marius Kristen-
sen: Et middelalderligt Signet, fundet ved Læ-
borg. I ÅrbRibe. 1908, s. 178-80.

Åstrup kirke. Bd. 5, s. 2948, v. sp., lin. 7 f. n. til-
føjes: Taget på tårnet manglede ved et kirkesyn
1668 både lægter og blytækning. ⁶⁷

S. 2950, v. sp., lin. 3 f. n., Karen Pedersdatter,
læs: Karen Pederskone.

S. 2957, h. sp., lin. 7 f. n. tilføjes: 1622 nævner
kirkesynet både kalk og disk. ⁶⁸

S. 2958, v. sp., lin. 13 f. o., Karen Pedersdatter,
læs: Karen Pederskone. — V. sp., lin. 2 f. n. tilføjes:
Et sæt ældre $\dagger$ alterstager nævnes 1622. ⁵⁸ — H. sp.,
lin. 10 f. o. tilføjes: En ældre $\dagger$ messehagel nævnes
1622. ⁵⁸ — H. sp., lin. 11 f. n. tilføjes: Døbefonten
stod 1668 i tårnummet. ⁵⁷

S. 2962, h. sp., lin. 1 f. n., tilføjelse: 1622 fat-
tedes klokken ($\dagger$ nr. 2) både jernbånd og reb. ⁶⁸

S. 2968, note 32, Theodor Knuhtzen, læs:
Theodor Knuthsen.

Gørding kirke. Bd. 5, s. 2969, v. sp., lin. 4 f. o.
tilføjes: I forbindelse med kronens afhændelse
af kirken 1679 blev der optaget og tinglyst et
syn. Den sidste kirkeværge inden overgangen
til privat eje var Hans Hansen på Varho. ⁶⁹

S. 2971, h. sp., lin. 2 f. o. tilføjes vedr. kirkegår-
dens $\dagger$ indgange: 1668 skulle den nordre og østre

stette repareres med både mursten og tagsten.
1679 var den nordre, murede stette ganske øde
og nu erstattet af træværk; den østre og søndre
stette manglede jernriste. ⁶⁸

S. 2977, v. sp., lin. 16 f. o. tilføjes vedr. byg-
ning: Ved et syn 1668 var tårnets sydvestre
hjørne til dels faldet ned, og murpartiet mel-
lem glamhullerne og granitkvadrene nederst
burde repareres inden vinteren; men 1679
var tårnet stadig meget brøstfældigt. Ligeledes
manglede nogle blyplader på kirken og våben-
huset. ⁶⁹

S. 2979, h. sp., lin. 6 f. o., Anna Benedikte
Stensen, læs: Anne Benedicte Steensen.

S. 2980, v. sp., lin. 1 f. o. tilføjes: 1622 savnede
kirken både alterklæde og messehagel. ⁶⁸

S. 2983, h. sp., lin. 4 f. n. tilføjes: Altersættet
nævnes tidligst 1622. ⁶⁸

S. 2984, v. sp., lin. 25 f. n. tilføjes: Et sæt ældre
 $\dagger$ alterstager nævnes 1622. ⁶⁸

S. 2994, h. sp., lin. 8 f. n., $\dagger$ Herskabsstol, 1647,
for ejerne af Varho, tilføjelse: Lågerne med årstal
og initialerne »MKSEB« for Margrethe Krag
S (alig) Erik Bildes (i syd) samt hans initialer
»SEB« i nord. ⁷⁰

S. 3000, h. sp., lin. 10 f. o. tilføjes: Johnny
Roosval: Studier i Danmark, Stockholm 1918,
s. 68ff.

Vejrup kirke. Bd. 5, s. 3004, h. sp., lin. 12 f. o. til-
føjes vedr. kirkegårdens $\dagger$ indgange: 1668 var den
østre stette brøstfældig og manglede en port,
mens den nordre stette manglede overdække.
På grund af disse defekter lå »kirkejorden« så
godt som »under fæfodder« (dvs. den blev over-
rendt af kreaturer). ⁶⁷

S. 3007, h. sp., lin. 4 f. n. tilføjes: $\dagger$ Våbenhu-
set (»Schrifttis«, skrøvset) var 1668 stærkt for-
faldent; der manglede tagsten, og tømmer og
dørfløj rådtede. ⁶⁷

S. 3011, v. sp., lin. 6 f. n. tilføjes: 1622 savnedes
alterklæde. ⁶⁸

S. 3013, h. sp., lin. 1 f. o., tilføjelse: 1622
manglede kirken både kalk og disk. ⁶⁸

S. 3015, v. sp., lin. 2 f. n. tilføjes: 1622 savnedes
messehagel. ⁶⁸

S. 3020, h. sp., lin. 9 f. n. tilføjes: En $\dagger$ lysekrone
til petroleum fandtes o. 1910 (jfr. fig. 19).

Fig. 11. Malt kirke set fra sydvest få år efter kirkens istandsættelse 1879 (s. 2814 og 3541). Foto i Lokalhistorisk arkiv for Vejen kommune. – *Die Kirche von Malt von Südwesten gesehen wenige Jahre nach der Restaurierung 1879.*

Darum kirke. Bd. 5, s. 3023, v. sp., lin. 3 f. n. tilføjes: I forbindelse med kronens salg af kirken 1679 blev der optaget et tinglyst syn. Den sidste kirkeværges før overgangen til privat eje var sognepræsten selv, Christen Sørensen Sevel.⁶⁹

S. 3024, v. sp., lin. 4 f. n. tilføjes vedr. kirkegårdens *†indgange*: 1668 nævnes en østre stette med port samt to andre stetter; 1679 manglede jernristen ved porten og ved den vestre stette. Der manglede korstræer foran alle tre indgange.⁷¹

S. 3033, h. sp., lin. 1 f. o. tilføjes: Ved kirkesyn 1668 og 1679 var tårnets mure forfaldne på syd- og vestsiden.⁷¹

S. 3048, v. sp., lin. 2 f. o., tilføjelse: *†Altersølv*. 1622 havde kirken kun en kalk og disk af tin,⁶⁸ ligeledes 1668 og 1690.⁷² –H. sp., lin. 11 f. o.

tilføjes: Alterstagerne nævnes tidligst 1622.⁶⁸ –

H. sp., lin. 6 f. n. tilføjes: 1668 savnedes messehagel.⁷³

S. 3050, h. sp., lin. 9 f. n. tilføjes: **Vievandskar?* En rødgrå granitblok (fig. 12a-b), romansk tilhugget i kubisk form, 23×36 cm, 27,5 cm høj, og forsynet med ornamenter og runetegn stammer fra sognet og kan have udgjort et vievandskar i kirken. Om oversiden fra første færd har haft fordybning er dog uvist, idet stenen senest har tjent som underligger i en kværn og dermed har fået en nyere, cirkulær fordybning (fig. 12a) med sideafløb (tvm. 18 cm, 7 cm dyb). På to af blokkens sider er indhugget en blanding af runer og runelignende tegn, på den ene side (A) arrangeret i tre rækker, på den anden og tilstødende (B) inden for en dobbeltcirkel (fig. 12b). På den

Fig. 12a-b. Formodet *vievandskar, romansk af granit, fra Darum kirke (s. 3543). a. Siderne A og B med uforståelige runer. b. Side B og stenens (sekundære?) fordybning med afløb. I NM. NE fot. 1994. – *Vermutetes *Weihwasserbecken, romanisch aus Granit, aus der Kirche von Darum, a. Die Seiten A und B mit unverständlichen Runen, b. Die Seite B und die (sekundäre?) Versenkung mit Ablauf.*

trejde side (C, stødende op til A) ses ben og krop af en lille menneskeskikkelse, mens blokkens sidste side fremtræder glat. Runetegnene giver ingen mening og må opfattes som værnemagi.⁷⁴ Den glatte side tyder på, at stenen har haft plads op ad en kirkevæg med en mindre, oprindelig fordybning som vievandskar.⁷⁵ Stenen er fra strandfoged Peder S. Pedersen i Store Darum erhvervet til museet i Ribe og derfra 1911 indsendt til Nationalmuseet (inv. nr. D 7874).

S. 3054, h. sp., lin. 18 f. o. tilføjes: 1622 nævnes en †kiste, der tjente til opbevaring af altersølv og messetøj; den var da 'brøden både neden og oven, og ingen lås for'.⁶⁸

S. 3057, v. sp., lin. 6 f. o. tilføjes: En †ligbåre nævnes 1690.⁶⁹ – H. sp., lin. 3 f. n. tilføjes: De to små klokker nævnes tidligst 1668 og 1690.⁶⁹

S. 3062, note 76, Kristine, læs: Kirstine Curtz.

Bramminge kirke. Bd. 5, s. 3063, overskriften, BRAMMINGE S. KNUDS KIRKE, læs: BRAMMINGE KIRKE. – H. sp., lin. 2 f. o. tilføjes: I forbindelse med kronens salg af kirken 1679 blev optaget et tinglyst syn.⁶⁹

S. 3064, h. sp., lin. 6 f. o. tilføjes: En muret og teglhængt portal nord for kirken var 1679 brøstfældig.

S. 3067, h. sp., lin. 5 f. o. tilføjes: Våbenhuset var 1668 tækket med træfjæl og uden loft.⁷⁶

S. 3068, h. sp., lin. 10 f. o. tilføjes vedr. bygning: Tårnet var 1679 brøstfældigt og muren revnet efter et lynnedslag mikkelsdag 1678.⁶⁹

S. 3072, h. sp., 3. afsn., lin. 7, Iver Vind, læs: Iver Lange.

S. 3074, h. sp., lin. 2 f. o. tilføjes: 1622 savnede kirken alterklæde.⁶⁹

S. 3078, v. sp., lin. 2 f. n. tilføjes: Et sæt ældre †altersølv omtales 1622.⁶⁹

S. 3079, v. sp., lin. 9 f. o. tilføjes: †Alterstager nævnes tidligst 1622.⁶⁹ — V. sp., lin. 17 f. n. tilføjes: En †messehagel nævnes 1622.⁶⁹

S. 3086, h. sp., lin. 9 f. o. tilføjes: En gammel jernbunden †kiste nævnes 1690.⁷²

S. 3101, note 68, V. Nordmand, læs: V Nordmann. – Note 70, Japertus Steenstrup, læs: Japetus Steenstrup.

Vilslev kirke. Bd. 5, s. 3110, h. sp., lin. 9 f. o. tilføjes vedr. kirkegårdens †indgange: Et kirkesyn 1668 omtaler fire murede og teglhængte stetter, én i hvert verdenshjørne.⁷⁷

S. 3136, h. sp., lin. 18 f. o., Niels Lang, læs: Knud Lang.

S. 3140, h. sp., lin. 15 f. o. tilføjes: Den gotiske *alterkalk er formentlig endnu nævnt i kirken 1622, da et kirkesyn omtaler kalk og disk af sølv forgyldt'.⁶⁹ – H. sp., lin. 8 f. n. tilføjes: Et sæt ældre †alterstager nævnes i et kirkesyn 1622.⁶⁸

S. 3156, v. sp., lin. 5. f. o. og billedtekst til fig. 61: Gvnder Terkels(datter) og Gunder Terkilds-datter, læs hhv.: Gvnder Terkels og Gunder Terkilds.

S. 3163, note 103 tilføjes: Stolestadestriden 1682-83, der skyldtes de trange pladsforhold, belyses yderligere af et syn optaget i kirken 6. okt. 1682 og refereret i tingbogen. Synet fandt, at der ikke var plads til flere kvindestole østligst i den nordre række, uden at det ville skabe trængsel for »sognefolkene, som går til alters«, og for de »lig (dvs. ligkister), som indbæres udi kirken, og udi altergulvet (dvs. koret) skal der vendes, når de igen udbæres«. Kirkeværgen, Niels Jacobsen i Vilslev, bevidnede sammen med to sognemænd, at flere kvinder var uden faste stolestader og måtte stå i stolen med deres mænd, fordi der ikke kunne indsættes flere stole.⁷⁸

Hunderup kirke. Bd. 5, s. 3166, v. sp., lin. 8 f. n. tilføjes: Kirkegårdens to murede †portaler omtales 1668 som »sønder og vester stette«.⁷⁷

S. 3179, v. sp., lin. 11 f. n. tilføjes: †Altersølv. 1622 måtte kirken nøjes med kalk og disk af tin.⁶⁸ – Billedtekst til fig. 14, rettelse: Kalken har initialer for kirkeejerne og våbener med initialer for Edel Margrethe Krag's forældre.

S. 3192, h. sp., lin. 4 f. n., olielamper, læs: flammeurner.

S. 3194, h. sp., lin. 3 f. n.: Peder Pedersenske, læs: Peter Petersenske.

S. 3205, note 57 suppleres litteraturen til Niels Langes og Abel Skeels monument med: Antoinette Huysmans: De Grafmonumenten van Cornelis Floris, Revue Belge D'Archéologie et D'Histoire de L'Art 1987, s. 91ff.

Jernved kirke. Bd. 5, s. 3215, h. sp., lin. 6 f. n. tilføjes: Ifølge et kirkesyn 1668 var »hvelvingen over alteret« (apsisbuen) revnet tværs igennem, og også muren over »Brixdøren« (korbuen) var revnet.⁷⁷

S. 3220, v. sp., lin. 11 f. o., Tørring-lensk, læs: Tørring-lensk.

Fig. 13. *Kalk fra *sygesæt, udført o. 1875 til Obbekær kirke af Johan Georg Christian Holm, København (s. 3546). I Den antikvariske Samling, Ribe. Museumsfoto. – *Krankenbesuchskelch, um 1875 für die Kirche zu Obbekær von Johan Georg Christian Holm, Kopenhagen, hergestellt.

S. 3226, h. sp., lin. 19 f. o. tilføjes: Et †alterklæde nævnes 1622.⁶⁸

S. 3234, h. sp., lin. 5. f.n., »Skænket 1965 af Dagmar og Niels Puggard«, læs: »Skænket 1965 af Dagmar og Niels Puggaard«.

S. 3242, v. sp., sidste lin. tilføjes: En †kiste til forvaring af messeklæderne nævnes 1622.⁶⁸

S. 3244, h. sp., lin. 8 f. n., slyngebom, læs: vuggebom. – V. sp., lin. 10 f. n. tilføjes: Et †ildkar nævnes 1622.⁶⁸

S. 3246, h. sp., lin. 25 f. o., rettelse: Gravstenen er ikke forsvundet men hører til i Seem kirke, hvor den er beskrevet som nr. 3 (se s. 3428).

S. 3250, note 38, tilføjelse: Forsøget på at opnå en dendrokronologisk datering lykkedes ikke.

Farup kirke. Bd. 5, s. 3280, v. sp., lin. 8 f. o.: Nu i materialrummets vestvindue, læs: Nu i Hellig Kors klosters kirke på Dejbjerg hede.

S. 3283, v. sp., lin. 4 f. n. og h. sp. lin. 5 f. n.: Winfeldts, læs: Windfeldts.

S. 3284, billedteksterne fig. 23-24 samt v. sp., lin. 7 f. n.: Winfeldt, læs: Windfeldt.

S. 3307, v. sp., lin. 20 f. o., *NM2. Håndskrifter*, læs: *NM2. Indberetninger*.

S. 3310, note 81, Jørgen Barfod, læs: Jörn Barfod.

Kalvslund kirke. Bd. 5, s. 3356, v. sp., lin. 2 f. o., 1761, læs: 1756.

S. 3361, v. sp., lin. 3 f. o., pastor I. Munck, læs: pastor H. Munch.

Obbekær kirke. Bd. 5, s. 3377, v. sp., lin. 9 f. o. tilføjes: Døbefonten er fra 1907, solgt 1955 til Nørlem kirke, Ringkøbing amt (jfr. DK. Ringkøbing, s. 617). – V. sp., lin. 8 f. o. tilføjes: **Sygesæt*, o. 1875, udført af Johan Georg Christian Holm (†1882), København. Kalken (fig. 13),

11,4 cm høj, har cirkulær fod i to afsæt, cylinderskafth med ring og halvkuglebæger med et graveret kors, der har trekløverender. Disken, tvrm. 6,6 cm, er glat med cirkelkors på fanen. På undersiden tre stempler, der er bedre bevaret end bagerets tilsvarende: Et tretårn (årstal ulæseligt), et »S« samt guldsmedens stempel (Bøje 1982, nr. 1452). I Den Antikvariske Samling, Ribe.-V. sp., lin. 5 f. n., tilføjelse: Klokken stammer fra Vor Frelsers Kirke i København (jfr. DK Kbh.By, Bd. 2, s. 601, **klokke* nr. 2).

Seem kirke. Bd. 5, s. 3402-06, billedteksterne til fig. 22-26 tilføjes alle: I NM.

S. 3408, h. sp., lin. 17 f. n., fornyet 1844, læs: fornyet 1844 af Johan Jacob Heinrich Rühle, Ribe. – Samme sp., lin. 5 f. n., »XXXXII lod, BR«, skal formentlig læses »XXXXII lod, HR« idet de to initialer må stå for Heinrich Rühle i Ribe. Jfr. rettelse til s. 3434, note 100.

S. 3409, v. sp., lin. 3 f. o., ukendt mester 1844, læs: Johan Jacob Heinrich Rühle, Ribe, 1844.

- H. sp., lin. 1 f. o. tilføjes: Et **låg til et chrisatorium* (oliegemme), formentlig fra 1200'rne, er 1993 fundet ved Seem og stammer rimeligvis fra kirken. Det er af mørknet bronze, sekstunget, 5,3×4,7 cm, med spor af forgyldning og bevaret hængsel. Selv om grundformen ikke er helt cirkulær, må det være sandsynligt, at oliegemmet har været cylindrisk og dermed kun tjente én type olie; dette ville være usædvanligt, jfr. litteratur anført s. 3100, note 38. I

Den antikvariske Samling i Ribe (inv.nr. 1076 ×4).

S. 3412, billedtekst til fig. 36, tilføjelse: Nu i Haderslev domkirke.

S. 3434, note 100, rettelse: Mestermærket er nok let varieret fra Johan Jacob Heinrich Rühles sædvanlige, men må være hans, bl.a. fordi det jo optræder sammen med et Ribemærke.

Vester Vedsted kirke. Bd. 5, s. 3458, v. sp., lin. 1 f. o., †*præstestolens*, læs: †*degnestolens*.

S. 3462, h. sp., lin. 12 f. n., Agnes Schmidt, læs Agnes Smidt.

S. 3468, h. sp., lin. 9 f. n., (fig. §37), læs: (fig. 37).

S. 3472, h. sp., lin. 1 f. n., og s. 3473, billedtekst til fig. 42, †*præstestol*, læs: †*degnestol*.

S. 3474, h. sp., lin. 8 f. o., (†)*præstestol*, læs (†)*degnestol*. – H. sp., lin. 10 f. o., (jfr. s. 3474), læs: (jfr. s. 3472). H. sp., lin. 1 f. n.: stolen kan være fremstillet til kapellanden/den residerende kannik ved Ribe domkirke, der o. 1525 havde Vester Vedsted kirke som præbende (jfr. historisk indledning s. 3439): Udgår.

Mandø kirke. Bd. 5, s. 3502, v. sp., lin. 6 f. o., rettelse og tilføjelse vedr. bygningstavle: Den eksisterende tavle er ikke fra o. 1727, men må være fornyet engang i første del af 1900'rne. Af den oprindelige *(†)*bygningstavle* er der bevaret fire 166 cm høje fyrrebrædder, til dels flækkede og brækkede, der sammen med et femte må have udgjort tavlens midtfelt (bræddernes samlede bredde 110 cm). Rester af hvid indskrift på sort bund inden for en akantusramme: »Hans Exelen.../ lod vor Kirke... [1]727... d. glæde ham so... od/ vi kan det ey... / Til en Ihukom(m)else... inde/ for os oc vor... /Hans Naun...«. Omkring skriftfeltet er fyldt ud med mørkeblåt og sorte kantninger. Indskriftens rester viser, at det drejer sig om samme ordlyd, og at den eksisterende tavle må være fornyet efter den gamle. Hvad angår formen, må det dog være sket ret frit. Resterne af den gamle tavle lå indtil 1962 hos turistforeningen i Ribe (på et lagerrum), hvor man blot vidste, at den skulle komme fra en af egnens kirker. Indbragt 1962 til Den antikvariske Samling i Ribe (inv.nr. E 343).

KILDER OG HENVISNINGER

Redaktion: Niels Jørgen Poulsen, Ebbe Nyborg og Annelise Olesen. Redaktionen afsluttet okt. 2003.

¹ Jfr. Lokalkraver til 1559. Gejstlige arkiver II, ved Thelma Jexlev, 1977, s. 376.

² I Kunsthakademiet, Samlingen af Arkitekturtegninger, mærket A. 10998 a-e.

³ Udsmykningsforslaget kan sammenlignes med en række bevarede dekorationer af maleren. Se Line Bregnhøj: Pompejanske dekorationer og maleren Georg Christian Hilker, i NMArb. 1994, s. 114f.

⁴ Venligst meddelt af Klaus Lutze, medarbejder ved udgivelsen Bronzegeråte des Mittelalters.

⁵ Ebbe Nyborg: »Hans og Sten Maler af Ribe«. Om Ribes malermiljø og dets »marked« i 1600'ernes Vestjylland. I Synligt og usynligt, Studier tilegnede Otto Norn, 1990, s. 162f.

⁶ Maleriet er udført efter Olesens død, ansigtet efter fotografi, resten efter kirketjeneren, iført bispens tøj og ordener. Da ordenerne straks efter dødsfaldet skulle leveres tilbage til ordenskapitlet, må maleriet formodes udført 1930. Venligst meddelt af Mogens Juhl.

⁷ Jfr. også Lene B. Frandsen, Per Kr. Madsen og Hans Mikkelsen: Ausgrabungen in Ribe in den Jahren 1983-1989. Offa Bd. 47, 1990, s. 196-200.

⁸ Jfr. s. 101f., 306f. samt Elna Møller i NMArb. 1971, s. 204.

⁹ Merete Bergild og Jens Jensen: »Ribe-værkstedet« – Jacob Jacobsen, billedhugger i Haderslev – 1651-1683. I Sønderjyske Årbøger 1991, s. 87f.

¹⁰ Jfr. Scriptores Rerum Danicarum Medii Ævi, Tomus VII, Hauniae 1792, s. 207. For en redegørelse for malerierne og epitafierne se Birgitte Bøggild Johannsen: »Memoria Maiorum: On the Cult of Ancestry and the Restoration of Historical Monuments during the Reign of Frederick II.« I Portrait and Self-Representation in the Nordic Renaissance, ed. Marianne Pade & Peter Zeeberg (under trykning 2003).

¹¹ Merete Bergild og Jens Jensen: »Rosenholmskabet og dets mestre Mikkel van Groningen og Laurids Andersen Riber«, i Fra Randers Amt, 1987, s. 30f.

¹² Elisabet Pedersdatter var ikke en Hegelund, men datter af købmand Peder Christensen og Else Iversdatter Wandel. Jfr. s. 789, gravsten nr. 5, og Ole Degn: Rig og fattig i Ribe, Århus 1981, II, 188, 191.

¹³ Digtet er gengivet i Otto Smith og Victor Hermansen: Ribe Bys Historie 1730-1820 II, 1946, s. 190-92.

¹⁴ Den Fyenske Geistligheds Historie fra Reformationen indtil nærværende Tid, samlet af Jørgen Carstens Bloch. Odense 1787, s. 187.

¹⁵ Jfr. Merete Bergild og Jens Bergild: Maleren og kontrafejeren Hans Christian Wilrich (1653-1722) og hans værker i Jylland. (Artiklen vil formentlig blive trykt i ØJyHjemst. 2003).

¹⁶ Jfr. Johanna Böhrnsen: Hinrich Conrad Bauditz, i Schleswig-Holstein, Monatshefte flir Heimat und Volkstum, 23. marts 1971.

¹⁷ Venligst meddelt af Knud Prange.

¹⁸ Venligst meddelt af Ejnar C. Larsen, Hornum, med henvisning til Ribe tingbog 44, s. 196, og 50, under 15. marts 1619.

¹⁹ Venligst oplyst af Ejnar C. Larsen, Hornum, med henvisning til hendes rette navn anført ved dåb 1718 (Farup kirkebog), giftermål og begravelse (1745 og 1764).

²⁰ Motivet genfindes på domkirkens ældste granitgravsten (s. 533) og er almindeligt i Syd- og Sønderjylland.

²¹ DK. Sjyll., s. 966. med videre henvisning til Flensborg-billedhuggeren Hinrich Ringerincks fontehimle. Jfr. også en fontehimmel fra 1612 i Kirke Stillinge kirke, DK. Sorø, s. 732.

²² Om snedkeren se Merete Bergild og Jens Jensen: Horsens-billedhuggeren Arent Friderichsen Slache 1642-1709, Horsens Museums Årsskrift 1987-88, s. 49, note 9.

²³ Jfr. Carsten Teilman Hald: Vestjyske Adelsfolk. Den Teilmanske portrætsamling på Gjellerupholm. Varde 1966, s. 10ff.

²⁴ Hun ejede ladegården fra 1606 til o. 1621, se Carl Lindberg Nielsen: Varde Bys Historie. Varde 1942, s. 178.

²⁵ Han bevidnede 1652, at han for ca. 36 år siden var med til at bygge en lukket stol med panelværk i kirken for fru Maren Juel. LA Vib. Varde byfogeds tingbog 13. dec. 1652. Venligst meddelt af Holger Hertzum.

²⁶ Venligst meddelt af Holger Hertzum med henvisning til LA Vib. Nørholm godsarkiv (G 463-3) og LA Vib. Varde tingbog 1660ff.

²⁷ Merete Bergild og Jens Jensen: »Nykirkemesteren« – Jens Mortensen og hans træskærerarbejder i jyske kirker omkring midten af 1600-tallet. I ÅrbRibe 1987, s. 31-48.

²⁸ Se især s. 1873f. med noterne 76 og 81 samt Jens Kusk: Smede og stenhuggere i Tjæreborg, i ÅrbRibe 1994, s. 247f.

²⁹ LA Viborg C. 654 F-10. Kirkens byggesag 1910 – 1915.

³⁰ Meddelt af organist Per Günther.

³¹ Jfr. Organist- og Kantorembederne, 4. udg. 1944, s. 167; Vestkysten 15. april 1943 oplyser, at instrumentet var bygget 1906 i Hannover, og at det stod på en tysk kostskole, indtil det 1921 flyttedes til Zions kirke.

³² Venligst meddelt af Holger Hertzum med henvisning til kirkesyn i LA Vib. Vester Horne hrd.s tingbog 28. juni 1695.

³³ Danske præsters indberetninger til Oldsagskommissionen af 1807, red. Christian Adamsen og Vivi Jensen, Vest- og Sønderjylland, Højbjerg 1995, s. 148.

³⁴ Th. Frobenius & Co.: Værkfortegnelse 1937.

³⁵ Venligst oplyst af Holger Hertzum med henvisning til LAVib.Vester Horne hrd.s tingbog, kirkesyn 19. feb. 1697.

³⁶ Danske præsters indberetninger (jfr. note 33), s. 149.

³⁷ Kontrakt mellem denne og A. C. Teilmann 25. maj 1750. LA Vib. Nørhom godsarkiv. Dokumenter vedr. kirkerne 1694-1909 (G 463-89).

³⁸ Se Poul Holstein: Stamtavle med våbenafbildninger og portrætter over slægten Vind, 2001, s.48, 185f.

³⁹ Venligst meddelt af Jörn Barfod, Lüneburg.

⁴⁰ Se Torkild Hinrichsen: *Corpos der »Romanischen« Grabsteine Dänemarks* (utrykt dissertation). Hamburg 1988, bd. 4, nr. 465.

⁴¹ Venligst oplyst af menighedsrådsformand Hans Buhl 1988.

⁴² Stenen, der 2003 findes på Grødevej 53, overvejes flyttet til kirkens eller Ølgod Museums varetægt.

⁴³ Danske præsters indberetninger (jfr. note 33), s. 151.

⁴⁴ Venligst meddelt af Søren Manøe Hansen, Ølgod Museum, der 1990 har erhvervet et forarbejde til altermaleriet.

⁴⁵ Jfr. oplysninger i Den Danske Orgelregistrant.

⁴⁶ Venligst meddelt af Carsten Teilman Hald.

⁴⁷ Brevet refereret i LA Vib. Gørding-Malt hrd.s tingbog 29. nov. 1703. Venligst oplyst af Holger Hertzum.

⁴⁸ Merete Bergild og Jens Jensen: Ulrik Mathiasen og Mathias Ulriksen Sartz – en billedhuggerfamilie i Århus i 16-1700-tallet. I Østjysk Hjemstavn 1993, s. 53.

⁴⁹ Jfr. Per Günther: Musik i Esbjerg gennem 128 år. Esbjerg 1997, s. 414.

⁵⁰ Danske præsters indberetninger (jfr. note 33), s. 138.

⁵¹ Se Knud Prange: Den ukendte B.B. i Guldager kirke. I »Narratio«, Foreningen af Historielærere ved Seminarierne, 1991, s. 53-56.

⁵² Se om tilsvarende lysearme i Rijksmuseum, Amsterdam, Onno ter Kuile: Koper & Brons. Catalog van de verzameling konstnijverheid van het Rijksmuseum te Amsterdam. Amsterdam 1986, s. 156f. Et eksemplar findes også i Den antikvariske Samling i Ribe og i Holstebro kirke (DK Ringkøbing, s. 229f.).

⁵³ Danske præsters indberetninger (jfr. note 33), s. 143.

⁵⁴ Petersen & Steenstrup: Harmoniumsfortegnelse 1871-1915.

⁵⁵ Danske præsters indberetninger (jfr. note 33), s. 127.

⁵⁶ Hvis der har været tale om firtaller kunne det eventuelt dreje sig om en af tidens populære rebuslege, hvor bogstaver erstattes af tal (a=1, b=2 osv.) så der skal stå »DD«.

⁵⁷ NM. Søren Abildgaards notebog nr. VIII, s. 88.

⁵⁸ Nationalmuseet, NNU rapportblad 1999.

⁵⁹ Venligst meddelt af Holger Hertzum med henvisning til LA Vib. Anst hrd.s tingbog 16. jan. 1668.

⁶⁰ En nærmere redegørelse for disse grave savnes i Knud Høgsbro Østergaard: Arkæologiske undersøgelser i Brørup kirke 1953-54 og maj 1962. I ÅrbOldk-Hist. 1961, s. 1-36.

⁶¹ Fotografiets fremdragelse skyldes Agner Frandsen.

⁶² Synsprotokol 1862f. Ved embedet.

⁶³ Venligst meddelt af Mogens Juhl.

⁶⁴ Skovgaards alterbordsforside er 1999 atter udskiftet med den oprindelige, der skyldes keramikeren og maleren Karl Schrøder. Se nærmere: Askov kirke. Fra valgmenighedskirke til sognekirke i højskolebyen, red. Agner Frandsen. Herning 2003, s. 52.

⁶⁵ Undersøgelserne er nærmere behandlet af Agner Frandsen: Jeg Samuel Nicolaus Claudius...- et særegent gravmæle, i ÅrbRibe 1997, s. 276-90, og af Svend Aage Knudsen: Det Claudiuske gravmæle, de nye arkæologiske undersøgelser, i Jubilæumsskrift (for) Folding Kirke, udg. af Folding Menighedsråd 1998, s. 26-33.

⁶⁶ Venligst meddelt af Holger Hertzum med henv. til LA Vib. Gørding-Malt hrd.s Tingbog 26. jan. 1702.

⁶⁷ Venligst meddelt af Holger Hertzum med henv. til LA Vib. Gørding hrd.s tingbog 20. april 1668.

⁶⁸ Venligst meddelt af Holger Hertzum med henv. til LA Vib. Viborg Landstings dombog C, 19. jan. 1622 (B 24.560).

⁶⁹ Venligst meddelt af Holger Heretzum med henv. til LA Vib. Gørding hrd.s tingbog 31. juli 1690.

⁷⁰ NM. Søren Abildgaards notebog nr. X, s. 33.

⁷¹ Venligst meddelt af Holger Hertzum med henv. til LA Vib. Gørding hrd.s tingbog 18. maj 1668 og 31. juli 1690.

⁷² Venligst meddelt af Holger Hertzum med henv. til LA Vib. Gørding hrd.s tingbog 4. aug. 1668 og 31. juli 1690.

⁷³ Venligst meddelt af Holger Hertzum med henv. til LA Vib. Gørding hrd.s tingbog 4. aug. 1668.

⁷⁴ Danmarks Runeindskrifter, 1942, nr. 19, med fig. 61-64. Se også Marius Kristensen: Ribe Amts Runeindskrifter. I ÅrbRibe 1931, s. 643.

⁷⁵ En funktion som piscina kunne også overvejes, såfremt sideafløbet også skulle have hørt til den oprindelige fordybning. Dette er dog usandsynligt, da afløbet gennembyder den lille menneskeskikkelse, ligesom det jo i givet fald burde være at finde på stenens glatte side.

⁷⁶ Venligst meddelt af Holger Hertzum med henv. til LA Vib. Gørding hrd.s tingbog 20. april 1668.

⁷⁷ Venligst meddelt af Holger Hertzum med henv. til Gørding hrd.s tingbog 18. maj 1668.

⁷⁸ Venligst meddelt af Holger Hertzum med henvisning til LA Vib. Gørding hrd.s tingbog 16. okt. 1682.